

Навчальний курс Основи політології

Автор розробки — доктор істор. наук А. І. Кудряченко

Вступ

Однією з визначних змін кінця XX століття є вихід на політичну арену держави Україна як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Нині йде процес національного відродження України, проходить утвердження громадянського суспільства. Надто важливо, щоб на ґрунті давніх гуманістичних традицій народу, переосмислення і засвоєння нагромадженого людством досвіду формувалися державні, суспільно-політичні та правові структури демократичної держави.

За таких умов пріоритетне значення набувають політичні аспекти національного відродження, подальша соціалізація особи. Адже виклики часу вимагають консолідації суспільства, залучення до активної політичної діяльності все ширших верств народу, особливо молодого покоління. Від ставлення до державотворчих процесів, від участі у політичному житті суціль нині в Україні залежить її майбутнє, майбутнє нових поколінь. Так, набувають особливого значення політичні знання і навички кожного громадянина, його раціональна, дієва позиція.

Вивчення політології відповідає завданням гуманітаризації підготовки фахівців у вищих навчальних закладах, сприяє формуванню їх політичної свідомості та політичної культури. Мета навчального курсу "Основи політології" як раз і полягає в тому, щоб збагатити майбутніх фахівців необхідними політичними знаннями, дати науковий орієнтир щодо поліпшення функціонування політичної системи, її інститутів, а також допомогти визначитись у конструктивних перетвореннях, розбудові демократичного громадянського, соціально-ринкового суспільства.

Тематичний план курсу “Основи політології”

№ тем	Назва теми	Кількість годин		
		Лекцій	Семінарів	Всього
1.	Предмет політології: завдання курсу	2	2	4
2.	Основні етапи розвитку політичних ідей в історії цивілізації	4	4	8
3.	Особливості розвитку політичних ідей в Україні	2	2	4
4.	Політика і влада	2	2	4
5.	Політична система суспільства	2	2	4
6.	Політичні партії, громадські організації і рухи в суспільному житті (крутий стіл)	2	2	4
7.	Нації та національні відносини у політичному житті суспільства	2	2	4
8.	Політична свідомість і політична культура	2	2	4
9.	Національна безпека і національні інтереси України	2	2	4
	В цілому	20	20	40

Розділ I

Методичні матеріали та рекомендації до вивчення курсу

Тема I. Предмет політології, завдання курсу

Лекція (2 години); семінар (2 години)

Предмет і завдання курсу “Основи політології” в умовах становлення нової демократичної України. Місце політології в системі суспільствознавчих дисциплін. Завдання і роль курсу у формуванні політичної культури майбутніх фахівців. Розвиток широкого політичного мислення, формування засад аналітичного підходу щодо подій та явищ політичного життя, подолання звичних застарілих стереотипів про суспільство, політику, владу, місце і роль громадянина в суспільно-політичному житті.

Політичне буття — це складна і динамічна сфера життя людського суспільства, воно виступає об'єктом вивчення багатьох суспільних наук. Внаслідок специфіки політики, а також того, що всі види людської діяльності, всі суспільні явища тією чи іншою мірою пов'язані з політикою, усі суспільні науки мають політичний аспект і зачіпають проблеми політичного буття суспільства. Водночас в їхній системі є науки, основне завдання яких — дослідження політичного життя.

1. Предмет політології

Уточнення уявлень про предмет політології, її місце в системі суспільствознавства передбачає зіставлення її насамперед з філософією, яка становить теоретичну й методологічну базу суспільних наук. Філософія озброює політологію світоглядом, загальними методами пізнання і теорією мислення, розумінням змісту політичного в суспільному житті. Вона досліджує загальні закони історичного розвитку та форми їх реалізації в діяльності людей, вивчає суспільство як цілісну систему з властивими їй законами функціонування і розвитку. Сферу політичного філософія розглядає в плані співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості, взаємодії економіки й політики, базису і надбудови.

Поряд з філософією є й такі рівні суспільствознавства, як спеціальні політичні науки та конкретні соціологічні дослідження. Вони розглядають політичне життя в конкретному плані як політичну діяльність соціальних суб'єктів у рамках політичних відносин. Спираючись на методологічну основу філософії, політологія вивчає політичні явища й процеси з урахуванням їх місця і ролі в рамках соціального цілого.

У пізнанні політичного життя істотна роль належить історичній науці, яка дає крім іншого опис політичного життя, особливостей його функціонування та розвитку в окремих країнах, з'ясовує причинні зв'язки явищ і таке інше.

Для розуміння сутності й функціонального призначення політичних явищ, інститутів істотне значення має історія політичних вчень, яка відображає виникнення і розвиток теоретичних знань про політику, владу, державу, право, демократію. Результати цієї науки дають багатий матеріал для формування і розвитку політології, з'ясування генезису політичних категорій, впливу їх на вивчення політичного життя.

Важливе значення у вивченні політичного життя суспільства мають економічна історія, юридична наука та деякі інші. Кожна із суспільствознавчих дисциплін має і конкретне предметне поле дослідження. Тому важливо з'ясувати це питання і стосовно політології. До цього спонукають як події останнього історичного періоду, так і загальна потреба всебічного дослідження, критичного осмислення існуючих політичних систем, режимів, механізмів реалізації політичної влади тощо.

Предмет політології — це одне із ключових питань політології як науки. Є різні його визначення. Часто в основі визначень зосереджується увага на окремих сторонах

політичних процесів, компонентах політичного життя: політична влада, держава як "інструмент влади", демократія як оптимальна, прогресивна форма вираження влади і загальнолюдських цінностей. Так, ряд зарубіжних вчених визначає політологію як науку, про авторитарну, легітимізовану, консенсальну владу, тобто владу, що має підтримку суспільства, сприймається ним як обов'язкова, хоч і спирається на примус.

В американській енциклопедії політологію визначено як науку про характер і функції держави і уряду, через які держава здійснює владу. При цьому розмежовуються такі визначення, як політична філософія і політична соціологія. Перша — є системою знань про морально-етичну оцінку політичних явищ, владу. Друга — вивчає закономірності соціально-політичної сфери, соціальні фактори, що визначають характер функціонування і розвитку політичних процесів та інститутів, політичних відносин і діяльності, поведінки соціальних суб'єктів.

Вітчизняні вчені також по-різному визначають політологію: як науку про систему закономірних взаємозв'язків соціальних об'єктів з приводу політичної влади, боротьби за політичну владу; науку про політичну культуру тощо. Ряд політологів предметом політології вважає вивчення політичних систем як сукупності владних інститутів, а також політичної влади як основи функціонування і розвитку політичних систем. Так, російські науковці Ф. Бурлацький і Г. Шахназаров відзначають, що в центрі уваги політології перебувають проблеми політичної влади, її природи і сутності, змісту та механізму здійснення. Є, нарешті, і такі автори, що фактично ототожнюють політологію з політичною соціологією. Скажімо, Ж. Тощенко відносить їх до найбільш загальних наук про політику. З цього випливає і відповідне визначення предмета цих наук.

В останній період поширюється системний підхід щодо визначення предметного поля політології. За основу береться дослідження тенденцій і законів структури, функціонування та розвитку політичного життя соціальних спільнот людей, що відображає реальний процес включення їх в діяльність по формуванню політичної влади та політичних інтересів (В. Бабкін, Ю. Шпак, Ж. Тощенко).

Наголосимо, що уявляється раціональним визначення предмета політології як системи знань щодо закономірностей політичного життя в усіх його проявах, його змісту, структури і функцій, як політичної системи в її розвитку та функціонуванні у здійсненні політичної влади. Політологія як наука покликана формувати систему знань про цілі, завдання, закономірності, руйнівні сили і зміст політичних процесів, діяльність людей, партій і громадських об'єднань, держав у сфері політичних відносин. Іншими словами, політологія — це наука, предметом дослідження якої постають різноманітні відносини, процеси та культура політичної влади, її роль в утвердженні демократії.

2. Функції політології та завдання курсу

В лекції слід з'ясувати головні функції політології.

Серед них вкажемо на наступні функції, дамо їх коротке визначення. Теоретико-пізнавальна функція присвячена вивченню глибинних суспільних рис політичного життя, його тенденцій і закономірностей. Методологічна — пов'язана з опрацюванням методів, способів пізнання політичних процесів. Світоглядна функція впливає на формування політичної свідомості та поведінки, політичної культури, громадських якостей особистості, дає змогу краще усвідомити, досягнути позиції тих чи інших партій, лідерів, рухів. Прикладна функція пов'язана з практичним використанням досягнень політології, з визначенням критеріїв ефективності діяльності парламентів, рад, депутатів і т. д. Інноваційна функція зобов'язує політологію бути "на півкроку" попереду практики, постійно випереджати її, наповнюючи останню науковими ідеями. Прогностична функція спрямована на передбачення наслідків відповідних політичних рішень, задумів, теорій, ідей, у тому числі і на віддалену перспективу.

В лекції необхідно наголосити і про завдання та форми опанування даного курсу. Особливістю вивчення "Основ політології" буде використання студентами знань з історії стародавнього світу, загальної історії та історії України, з основ держави та права

України та основ ринкової економіки, орієнтування на досягнення соціології, психології, педагогіки, права та інших наук. Навчальні заняття з основ політології буде доцільно урізноманітнювати за допомогою традиційних і нетрадиційних форм і методів навчання: дискусій і цільових диспутів та реферативних виступів, усних та письмових колоквиумів, "круглих столів", ділових ігор, вечорів запитань і відповідей, обговорень гостро злободенних публіцистичних статей на суспільно-політичні теми, вивчення проєктів офіційних державних документів, зустрічей з представниками місцевої влади, директивних органів тощо.

Тема II. Основні етапи розвитку політичних ідей в історії цивілізації

Лекція (4 години); семінар (4 години)

Головні етапи еволюції політичної думки співвідносяться з викликами відповідної епохи, тенденціями поступу від релігійно-міфологічних уявлень до все більш раціонального і системного погляду на світ взагалі, і суспільного буття та політичного життя, зокрема.

1. Виникнення і розвиток політичних поглядів у Стародавній Греції та Стародавньому Римі

Антична цивілізація, культура стародавніх греків і римлян справили величезний вплив на загальний процес становлення й розвиток європейської та світової культури. У Давній Греції народилася політична система античної демократії; в античній філософії, літературі, мистецтві, праві, релігії були шедеври, які ввійшли до скарбниці світової культури, політичної думки і є частиною сучасного життя.

Слід наголосити, що одну з перших спроб моделювання політичного життя, створення ряду концепцій політичної думки знаходимо у Давній Греції. Видатний представник атомістичного матеріалізму — Демокріт, розглядав політику як найважливіше мистецтво, завдання якого — забезпечити спільні інтереси вільних громадян поліса. Демокріт був прихильником демократії, однодумство та солідарність вільних членів поліса є, за його визначенням, найважливішою і необхідною рисою упорядкованої держави. "Мистецтво керувати державою" Демокріт характеризував як найкраще мистецтво. Він рекомендував докладно вивчати політичне мистецтво і допускати до керівництва лише тих, хто знає справу, має відповідні знання та особисті якості.

Інший грецький мислитель, представник другого світоглядного бачення політичного буття, — Платон. Він намагався сформулювати найважливіші принципи і правила, що орієнтують на створення стабільного суспільного ладу. У своїй праці "Про державу" він висловив думку про те, що основною ідеєю будь-якої держави є ідея справедливості, створення ідеального політичного ладу. Існування людини поза суспільно-політичним життям, за Платоном, неможливе. У нього держава складається з трьох прошарків: правителів, варті і так званого третього прошарку, до якого входять селяни, ремісники, торговці і т. п. Автор указує, що кожен прошарок повинен займатися тим, до чого він придатний, інакше кажучи, кожен повинен займатися своєю справою, досконало володіючи нею.

Платон намагався реалізувати свої політичні ідеї в Сіцилії (в м. Сіракузи), але марно.

Платону приватна власність, сім'я уявлялися джерелом протилежних інтересів. Виходячи з цього, він, проєктуючи ідеальну державу, розвивав план співжиття, заснованого на ліквідації для правителів і воїнів приватної власності, а також вчення про спільність жінок і про державне виховання дітей.

У "Законах", які належать до останнього періоду творчості філософа, відобразилось його розчарування. Саме в "Законах" показана своєрідна політична (казармена) держава, що примушує людей бути "щасливими" проти їхньої волі. Платон першим звернув увагу на зв'язок між веденням війн і суспільним ладом держави. Довів, що, оскільки війни неможливо вести без спеціально підготовлених для цього людей, повинна

існувати група військовослужбовців. Виникнення монархії чи об'єднання племен, а значить і зміни політичного характеру, він пояснював змінами способу життя.

Великий внесок у створення теорії політики зробив також видатний філософ стародавності — Арістотель. Навідміну від інших філософів античності, зокрема від Платона, він уперше в історії суспільної думки застосував емпіричний метод — спостереження та індукцію. Арістотель зі своїми учнями зібрав і використовував опис конституційного устрою 158 грецьких міст - держав. Політична тематика висвітлена в його працях “Політика”, “Афінська політика”, “Етика”, “Риторика”. Тим самим великий мислитель заклавав основи політичної науки як самостійної дисципліни. Арістотель намагався подолати ідеалізм Платона, як і механістичний матеріалізм Демокріта, “атомна круговерть” якого не могла пояснити цілеспрямовану організованість і пристосованість живих істот. Арістотелю вдалося послабити, але не подолати дуалізм Платона. Держава, за Арістотелем, зобов'язана своїм існуванням об'єктивним, життєвим потребам людей. У той же час вона забезпечує розквіт особистості, оскільки за своєю природою людина — істота суспільна.

Арістотель мав великий вплив на філософську та політичну думку середньовіччя й нового часу. Його вчення про державу, про еволюцію політичної думки, про розвиток суспільства, а також його прагнення пов'язати сильні сторони вчення Демокріта з досягненнями Платона мають як послідовне матеріалістичне, так і об'єктивно ідеалістичне тлумачення.

І Платон, і Арістотель, а в Давньому Римі Лукрецій Кар, Полібій, Цицерон, Сенека та інші багато уваги приділяли політичним структурам держави.

У творах “Про державу” і “Про Закони” Цицерон, наприклад, будучи прихильником філософських праць Платона, малює картину зразкової держави з найкращим законодавством і в той же час ідеологічно обґрунтовує привілеї панівного класу. Чотири збірки його листів є неоцінним джерелом з суспільних та юридично - правових відносин того часу.

Лукрецій Кар закликає співгромадян виявляти інтерес до суспільно - політичного життя, заперечує війни, засуджує занепад моралі вищих верств, які намагаються утримати політичну владу за будь - яку ціну. І від того, як клас володарів організує свою владу, вважає вчений, значною мірою залежить його успіх.

Звичайно, історична зумовленість політичної думки Стародавніх Греції і Риму означає і відповідну її обмеженість. Проте теоретичні досягнення цієї епохи використовувалися в нових умовах, вони набували актуального звучання. Зазначимо, що сучасний цивілізований світ перейняв від Стародавньої Греції феномен публічної влади, а від Стародавнього Риму — принципи розподілу влад та таке інше.

2. Політична думка в епоху європейського середньовіччя

Новим щаблем в історії розвитку політичної думки, як і інших сфер науки, стала епоха Відродження. Вона збагатила людство новими матеріальними та духовними цінностями. Судити про неї слід насамперед як про відображення соціальної дійсності феодального ладу, включаючи сюди і ту суспільну роль, яку відігравали розвиток політичної думки і художня творчість. Інтелігенція була генератором ідей Відродження.

Видатним діячем цієї епохи був італійський політичний мислитель Нікколо Макіавеллі. Його політична доктрина становить цілісну систему і може бути оцінена як найвищий злет ренесансної політичної думки. Макіавеллі був високоосвіченою людиною, добре знав твори Платона, Арістотеля, Цицерона, Плутарха і д. ін. мислителів. 14 років він був на державній службі Флорентійської республіки. Але доля не завжди йому посміхалася ...

Найважливішим для політичної думки був твір Н. Макіавеллі “Монарх”. В ньому показано, що головною причиною бід Італії була політична роздірленість, подолати яку мала змогу лише сильна державна влада. Макіавеллі вважав, що всі фундаментальні положення про державні структури повинні базуватися на конкретних ситуаціях, оскільки немає ідеального ладу поза часом і простором, є тільки лад, що адекватний

ситуації; немає незмінно добрих і незмінно поганих методів управління людьми, є тільки методи, адекватні ситуації і неадекватні їй. Він вірив у те, що історія повторюється, і, даючи оцінку справам минулого, ми одержуємо знання про наш час і про майбутнє. Правителям він радив постійно турбуватися про зміцнення держави і заради зміцнення її використовувати будь-які засоби (звідси термін "макіавеллізм", який служить для визначення політики, що зневажає норми моралі).

Англійський філософ Томас Гоббс — творець закінченої системи механістичного матеріалізму — в праці "Левіафан" відзначив наявність зв'язку між приватною власністю й утворенням держави, що було важливим кроком до соціально-економічної інтерпретації виникнення державної влади. Держава, яку Гоббс уподібнював міфічному біблейському страхоттю Левіафану, є немов би результатом договору між людьми, який поклав кінець природному стану і початку "війни всіх проти всіх". Він був одним із перших мислителів, що досліджував державу раціональним методом, вільним від будь-яких теологічних прирас.

Відомим англійським філософом був Джон Локк, якого вважають творцем ідейно-політичної доктрини лібералізму. Однак у соціально-політичній концепції він спирався на теорію природного права й суспільного договору. Важливе місце в концепції Локка посідає ідея відокремлення держави від влади, яке передбачає два види угод — суспільної, що встановлює державу, і урядової, що встановлює владу. Згідно з цією ідеєю революція валить владу, але не знищує державу. Порушення владою урядової угоди дає людям право (і зобов'язує їх) на революцію, яка встановлює нову владу, але не зліквідовує державу. Отже, Локку належить не лише економічне тлумачення генезису держави, але й важлива для політичної соціології ідея поділу держави і влади та змінності останньої. Ідеї Локка мали значний вплив на французький матеріалізм XVIII століття й утопічний соціалізм початку XIX століття.

3. Розвиток політичної думки в період Просвітництва та Нового часу

Значний внесок у створення теорії політичних відносин зробили представники історичного еволюціонізму. І серед них слід відзначити Ш. Монтеск'є — у Франції, І. Г. фон Гердера в Німеччині, Е. Берка — в Англії та А. Фергюсона — у Шотландії. Цим просвітникам були притаманні погляди на суспільне буття, в тому числі і на політичне життя як на процес поступового історичного розвитку. Монтеск'є започаткував порівняльний метод вивчення права та філософії права, оголосив мир найважливішим законом природознавчого права.

Нові політичні доктрини з'являються на початку XIX століття як відбиття процесів, пов'язаних з революційними сполохами на Континенті. Так, спираючись на аналіз причин англійської та французької революцій, Ж. Т'єррі, Л. Т'єр і Ж. Мішле, Ф. Гізо дійшли наступних висновків: по-перше, історія твориться людьми; по-друге, революції відбуваються внаслідок суспільних протиріч; по-третє, походження класів і державної влади спричиняється завоюванням одних племен іншими. Теорія завоювання, дуже популярна у XIX столітті, використовувалась у найрізноманітніших політичних цілях. Так, Артур де Гобіно, французький соціолог, один із засновників расизму і расово-антропологічної школи в соціології, прикладав теорію завоювання для обґрунтування основних положень расизму, а Йовхім Лелевель трактував цю ж теорію як аргумент на користь визволення народних мас і встановлення демократії.

Велике значення мали політично-правові теорії німецьких вчених Канта, Фіхте, Шеллінга і Гегеля. Кант вважав, що головною проблемою для людського роду є досягнення загального правового громадянського суспільства. Шляхом досягнення цього ладу він вважав не революцію, а поступальні реформи.

Особлива роль в історії політичної думки належить видатному німецькому філософу Г. Гегелю. В своїх знаменитих працях він виклав нові підходи щодо розвитку суспільного ладу, держави. Серед них відзначимо чотири основні положення:

- 1) держава — це конституційна монархія, яка має сильну бюрократичну виконавчу владу;

- 2) правова структура держави перебуває у процесі змін;
- 3) політичне життя кожної епохи формується та зумовлюється домінуючими духовними й матеріальними силами даної епохи, всією її культурою та цивілізацією;
- 4) визначальне пояснення характеру кожної епохи і переходу від однієї епохи до іншої слід шукати у природі метафізичного буття, ім'я якого — Дух, Думка, Розум.

Гегель створив також основи теорії групових інтересів та їхньої ролі у політичній системі. Виходячи з цієї теорії, він зробив великий крок до розуміння основ політичної влади. Особливо це чітко прослідковується у праці "Конституція Німеччини". В ній же розроблено й інше найважливіше положення про народ як основу держави.

Одним із теоретичних джерел сучасних політичних учень є утопічний соціалізм. Сучасна наука розглядає три етапи його розвитку: перший — ранній, який охоплює XVII - XVIII століття; другий — критичний утопічний соціалізм першої половини XIX століття; третій — революційно - демократичний — 50 - 60 -ті роки XIX століття.

Перший етап утопічного соціалізму починається в епоху зародження капіталізму і продовжується до кінця XVIII століття. Він представлений видатними мислителями та суспільними діячами. Це Томас Мор, Томазо Кампанелла, Джерард Уінстенлі, Габріель Понно де Маблі, Жан Мельє, Гракс Бабеф. Утопісти раннього етапу не сумнівалися щодо необхідності зміни порочної системи, яка існувала. Маблі говорив навіть про право народу змінити державний устрій, якщо він не відповідає загальним інтересам.

Другий етап утопічного соціалізму збігається з утвердженням капіталізму і представляється трьома видатними мислителями — Анрі Сен - Симоном, Шарлем Фур'є, Робертом Оуеном. Наголосимо, що сильною стороною їхньої діяльності була гостра критика капіталізму, передбачення створення вільного суспільства, заснованого на соціальній справедливості. Уразливою стороною їхніх поглядів було нерозуміння законів суспільного розвитку. З іменами утопістів цього періоду пов'язані майже всі основні теоретичні відкриття соціалістичної політичної думки.

Наступні покоління вчених намагалися вирішувати актуальні завдання свого часу, звертаючись саме до творчої спадщини соціалістів - утопістів критичного напрямку, до їхнього позитивного ідеалу майбутнього. Революційно - демократичний соціалізм, його характерні риси яскраво були представлені в Російській імперії.

4. Революційно - демократична доктрина в Росії у IIї половині XIX століття

Не менш важливе є питання з'ясування особливостей і широти революційної палітри політичної думки в Російській імперії середини XIX — початку XX століття. Загально визначеним є те становище, що видатні діячі революційної демократії не лише Росії, а й України, інших народів, пропонуючи свої доктрини тим самим збагачили світову культуру й цивілізацію. До цього кола постатей слід віднести: О. І. Герцена, В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова. Їх об'єднував глибокий патріотизм, безкорисна й чесна служба народові, прагнення практично вирішувати питання суспільного розвитку, участь у визвольному русі. У зв'язку з економічною та політичною відсталістю Росії, а також розмахом селянського руху в період кризи феодално - кріпосницької системи всі ці та інші фактори визначили селянський характер утопічного соціалізму російських революційних демократів. Останньому властиві три основні особливості:

- 1) твердження того, що перехід до соціалізму не може здійснитися сам по собі, без насильного перевороту, і тільки шляхом захоплення політичної влади народом можна знищити експлуатацію та перейти до соціалізму;
- 2) визначення народних мас головною рушійною силою політичного розвитку; звідси — вимога встановлення народовладдя, оскільки ніби тільки народна республіка може забезпечити перехід до соціалістичного суспільства;
- 3) визначення можливим побудови соціалізму на базі селянської общини, мінаючи капіталістичний шлях розвитку.

Тим самим у другий половині минулого століття у Росії наполегливо створювалася політична теорія боротьби за соціалістичні ідеали, ґрунтувався ґрунт для наступної діяльності соціал - демократів.

Підводячи підсумки, варто наголосити, що кожний етап розвитку політичної думки був не лише новим кроком до з'ясування особливостей розвитку політичних відносин, а й відповіддю на конкретні питання політичного буття, які ставила та чи інша епоха.

5. Марксистські погляди на політику

Підкреслимо, що особливе місце у розвитку вчення про політику й політичні системи займає марксизм - лєнінізм. К. Маркс і Ф. Енгельс уперше створили розвинуту й цілісну теорію системи відносин, яка включає ряд основних положень.

- 1) Політичні відносини — це відносини, що випливають з боротьби за владу та здійснення влади. Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин породжує суперечності між базисом і надбудовою і є характерним для переходу від однієї епохи до іншої. Долають ці суперечності революційним шляхом.
- 2) Незважаючи на те, що базис первинний, а надбудова вторинна, надбудовним інститутам належить важлива роль у соціально - економічному базисі; великого значення надається політиці в соціально - політичних і суспільних процесах.
- 3) Держава є продуктом класових суперечностей і служить інтересам економічно панівного класу. Маркс і Енгельс визнавали економічний розвиток основною, а насильство — другорядною передумовою виникнення класів і держави.
- 4) Економічно панівний клас — є і політично і ідеологічно пануючим. Висновок про те, що економічне, політичне та ідеологічне панування — є взаємодоповнюючими й підсилюючими аспектами панування класового, покладений в основу марксистської теорії.
- 5) Марксизм створив власну теорію політичної свідомості. Вихідним пунктом є твердження про те, що суспільне буття людей визначає їхню свідомість. Тому політичні погляди людей формуються під впливом їхнього становища, а також інтересів, які визначає це становище. Однак залежність між інтересами та свідомістю є лише потенційною, а насправді вона деформується ідеологічним впливом панівного класу.
- 6) Аналіз суспільного становища класів, прошарків, соціальних груп — основа для розуміння політичної поведінки мас. Це особливо переконливо показано Марксом у працях "Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 рік" і "Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта" і Енгельсом у праці "Селянська війна в Німеччині".

Дальший розвиток марксистська теорія політичних відносин набула у творах В.І. Леніна, який вважав, що основним питанням у теорії та стратегії боротьби пролетаріату є питання політичної влади. Саме тому він надав політичній проблематиці особливої ваги. Найважливішими висновками лєнінізму є: 1) головним питанням кожної революції є питання про державну владу; 2) формування достатньо сильного суб'єктивного чинника залежить від діяльності партії. Для боротьби за державну владу, для підготовки мас до революції потрібна революційна партія. У лєнінській концепції про партію яскраво виражені елементи про її роль у революційному процесі.

З одного боку, здійснення революції, захоплення влади й побудова соціалізму залежать від наявності організованого авангарду, що спирається на передову теорію. З іншого боку, успіх революційної боротьби залежить від того, наскільки маси у своєму практичному досвіді повірили у програму партії, сприйняли її та реалізували як свою власну. Ідея зв'язку між партією і масами становить основу лєнінської теорії партії, теорії політичних відносин; 3) формування революційної свідомості пролетаріату неможливе, якщо революційна партія не внесе у цю свідомість ідеологію.

Наступні десятиріччя теорію формування свідомості робітничого класу, шляхів переходу до соціалізму в умовах плюралізму партій, наявності опозиції розробляли представники угорської, французької, італійської та ін. комуністичних партій.

Поряд з цим у ХХ столітті поруч з марксистськими набули великого розвитку й популярності немарксистські політологічні концепції, які відіграли помітну роль у дальшій розробці сучасної науки про політику.

Найбільш поширені серед них є наступні:

- 1) соціальний дарвінізм і теорія завоювання;
- 2) теорія еліти;
- 3) доктрини олігархізації політичних партій;
- 4) політичні концепції М. Вебера. Кожна із цих доктрин і концепцій, незважаючи на певні застереження, має відповідне наукове значення та постає окремою ланкою в ланцюзі розвитку людської політичної думки.

Тема III. Особливості розвитку політичних ідей в Україні

Лекція (2 години); семінар (2 години)

В лекції переконливо подається твердження про те, що суспільно-політична думка тісно пов'язується з буттям українського народу. Тому характерними особливостями, які відрізняють більшість політичних концепцій на теренах України — це ідеї свободи та справедливого суспільства. Саме ці засади становлять теоретичну основу, на якій виростають вимоги національної незалежності та соціального визволення і утворення справедливого демократичного ладу в Україні.

1. Політичні ідеї IX - XIX століть

Розкриваючи всю палітру політичної думки, яка була характерна для попередніх епох поступу України, варто окремо охарактеризувати сильні і уразливі сторони відповідних доктрин, розпочинаючи з часів Київської Русі. В ті часи зростала роль християнства. Прагнення до розвитку і зміцнення феодальної держави висували і нові завдання перед правом, впливали на політичні погляди. Важливо, використовуючи знання студентів з історії України, зосередити увагу на державотворчих засадах документів, літописів IX - XII століть. А саме, проаналізувати "Повість минулих літ" — літописця Нестора, "Повчання своїм дітям" — В. Мономаха, зведення законів "Руської правди", "Слово о полку Ігоревім" та ін. Необхідно виділити такі ідеї як об'єднання удільних князівств навколо Києва, зміцнення політичної влади Київського князя, припинення міжусобиць, обґрунтування щодо ролі і значення князя, як носія закону і законності тощо.

Далі слід охарактеризувати політичну думку в Україні періоду наступу шляхетської Польщі. Потрібно звернути увагу на форму, в якій отримали розвиток політичні ідеї Х. Філадета, І. Вишенського, а також засадничі підходи П. Могилі, Ф. Прокоповича і д. ін. Показовими і притягальними є правові ідеї козацько-гетьманської держави. Юридичне оформлення демократизму і свободолобності як головних принципів Української держави знаменує Конституція 1710 року П. Орлика. Аналіз засвідчує, що це перша Конституція в Європі. Значення її полягає саме в тому, що вона віддзеркалює засади функціонування козацької держави на демократичних принципах: виборність і підзвітність службовців, представництво і розподіл функцій і владних обов'язків, які вже в ті часи були притаманні козацькій республіці.

Наголосимо, що Конституція 1710 р. продовжувала і розвивала традиції Запорізької Січі. Звідси виходив підхід, згідно з яким всі стани українського народу ставилися під зверхність козацтва. Останнє уособлювало не лише реальну збройну силу, а й адміністративний устрій та виконавчу владу.

Новим етапом розвитку політичної думки стала діяльність і теоретичні надбання Кирило - Мефодієвського товариства. Дана організація ставила за мету вже в середині XIX століття об'єднати усі слов'янські народи в єдину федеративну республіку. Основні ідеї товариства були викладені у "Книзі буття українського народу", а шляхи і засоби досягнення їх — "Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія". Політичним ідеалом лідерів товариства: М. Костомарова, М. Гулака, В. Білозерського, П. Куліша, О.

Марковича, Т. Шевченка було досягнення свободи Україною. І цю ідею вони обґрунтовували, виходячи із характеристики історичного розвитку України.

Поряд з цим, варто звернути увагу, що у членів товариства не існувало єдності щодо шляхів досягнення мети, були прихильники революційних засобів, а також їх противники. Відчутна непослідовність була і для деяких інших засад діяльності товариства.

Окремо слід зупинитися на тому, що в Україні політичні ідеї революційного демократизму розвинув Т. Г. Шевченко. Безсмертним гімном визвольної боротьби українських трудящих став його "Заповіт". В ньому мислитель і поет указав пригнобленому народу революційний шлях до свободи. Для поглядів Шевченка характерні: пристрасне викриття самодержавства і кріпосництва, заклик до знищення кріпосного права "знизу", проповідь прогресу, палка любов до України та її народу. Закликаючи народ до революції, Шевченко говорив про майбутнє суспільство як царство свободи, рівності та братерства.

Ідеї Кирило - Мефодієвського товариства мали вплив на подальший розвиток політичної думки в Україні. Продовжувачем їх традицій був М.П. Драгоманов, прихильники програми "Громада" С. Подолинський, М. Павлик та д. ін. діячі. Всі вони стояли на автономно (громадівсько) - федеративних позиціях у розв'язанні соціально - економічних і державно - політичних питань кінця XIX століття. М. Драгоманов писав, що необхідна політична реформа всієї Росії на началах свободи і децентралізації, що саме цей шлях має привести до кращих форм громадського життя. Однак і він в деяких випадках був непослідовним, виступаючи за революційні форми боротьби.

Подальший розвиток політичної думки цього періоду характерний для діяльності видатних українських літераторів і вчених. Серед них значну роль відігравав І. Я. Франко. Його вірші та поеми "Смерть Каїна", "Іван Випенський", "Моїсей" насичені мотивами соціальної боротьби, ідеями братерства народів. В оповіданнях і повістях "Борислав", "Борислав сміється" та ін. реалістично зображено процес пролетаризації селянства, боротьбу робітників за свої права. З позицій матеріалізму вирішував Франко і питання політичної теорії, вважаючи, що людська свідомість здатна правильно відображати матеріальний світ і закономірності його розвитку. Рушійною силою розвитку антагоністичного суспільства він вважав класову боротьбу. Франко стояв за соціалізм, пов'язував перехід до нього з народною революцією, яку можна здійснити мирним шляхом, але не виключав і збройний шлях. Отже, суспільно - політичні погляди Франка відбивали серйозний вплив марксизму, але у цілому він стояв на позиціях революційного демократизму.

Видатна революціонерка - демократ Леся Українка у поемах "Вавилонський полон", "У катакомбах", "Осінь казка", у драмі "Лісова пісня" та інших розглядала питання про рушійні сили суспільного розвитку, загальні закономірності історичного процесу. Її філософські, політичні й естетичні погляди відіграли значну роль у розвитку суспільно - політичної думки в Україні.

Питання політології посіли значне місце у творах видатного мислителя і письменника М. М. Коцюбинського. Основною темою його творчості був показ тяжкого становища малоземельного селянства, пробудження соціальної свідомості народу, наростання масового протесту в політичній боротьбі; викриття реакційності самодержавства, лібералізму, міщанства; засудження політичного ренегатства й зради ідеалів.

2. Політична думка періоду національного відродження України на початку XX століття

Особливе значення для подальшого розвитку політичної думки України, були перші десятиріччя XX століття, період, що передував і вибрав наступні роки відродження української державності. Тут характерними були як засади федеративного устрою і проросійської орієнтації, так і антиросійські та прозахідні, навіть ідеї створення в межах Австрійської імперії “Українського коронного краю” тощо.

В історію політичної думки України вніс великий вклад М. С. Грушевський — історик світового рівня, політичний діяч, перший президент Української Народної Республіки. Грушевський заснував Національно - демократичну партію Галичини і Товариство українських поступовців у Києві, розробив основні принципи доктрини української незалежної держави.

Важливо зробити застереження щодо інших політичних постатей цієї доби. Навідміну від М. Міхновського, Д. Донцова, В. Липинського — представників лише політичної доктрини, М. Грушевському та його прихильникам довелося на практиці впроваджувати свої ідеї, вносити до власних концепцій відповідні корективи та уточнення. Головним напрямком пошуків та наступної кореляції практичного курсу Центральної Ради був розвиток поглядів та обґрунтувань щодо розвитку незалежної Української держави, переконання в неможливості реалізації дійсно федеративних засад відносин в революційній Росії. Тут цілком слушно буде використати знання студентів з історії України періоду УНР та наступних років.

Важливо на конкретних прикладах показати детермінанти й протилежних засад політичних доктрин М. Міхновського, Д. Донцова та ін. Саме вони не сприймали проросійської орієнтації ще за кілька років до революційних потрясінь та національно - визвольного руху. Д. Донцов першочерговим завданням напередодні революції 1917 р. вважав реалізацію гасла відривання України від Росії, зірвання всякої злуки з нею. Відомо, що задуми Донцова залишилися нереалізованими. Слов'янська солідарність була реальністю, з якою неможливо було не рахуватися.

Відмінністю підходів щодо політичного розвитку України в концепціях М. Хвильового та В. Винниченка було духовно - культурологічне відродження. Так, Хвильовий вважав, що прийшов кінець не лише “малоросійщини, українофільства й просвітництва, але й задрипанського москвофільства”. Його гаслом було: “Даймо культурний ренесанс!” Хвильовий був прихильником теорії “комуністичної самостійності України”. В. Винниченка відрізняла еволюція доктрини прихильності до соціалізму з будь - якими його формами (федералізм) аж до повної національної незалежності. Вірність соціалістичному ідеалові у В. Винниченка залишалася незмінною.

В “Заповіті борцям за визволення” у 1949 р. В. Винниченко наголошував, що Українська держава і державність є. Але вони опановані Росією... суть держави живе і береже в собі сили, які невідразно тримають в собі ідею самостійності, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її. Дійсно пророчими були його слова.

Таким чином історія розвитку політичної думки України нерозривна з її прагненням до утвердження суверенної держави. На нинішньому етапі досить нагальним постає завдання максимального врахування власного і світового досвіду і розвитку політичних доктрин, створення засад держави, що відповідала б демократичним традиціям нашого народу та надбанням цивілізації.

Тема IV. Політика і влада

Лекція (2 години); семінар (2 години)

В нашій державі відбуваються складні процеси, розширюється спектр проблем, які вимагають дослідження і відповідно наукового осмислення. В колі цих проблем актуальною постає як політика, так і влада — це вузлові питання політології. Вивчення їх покликане з'ясувати складний механізм політичних взаємовідносин в суспільстві, визначення політики і влади, їх сутності та форм.

1. Політика — центральне питання політології

Важливо з'ясувати походження терміну політика, показати історичну ретроспективу здобутку європейської цивілізації: полісної організації старогрецького суспільства, розкрити її характерні риси. “Поліс” — був містом-державою, це відмінна і притаманна особливість, унікальний тип суспільного і державного устрою Стародавньої Греції. Владні відносини у різних полісах мали свої особливості. Оцінки Арістотеля щодо правильних і неправильних форм державного управління. “Політейл” — конституційна помірно-демократична республіка, яка за визначенням видатного мислителя, була найкращою формою держави. Рациональне поєднання свободи громадян з державним порядком було неодмінною умовою афінської демократії у період її найвищого розвитку.

Нагальним постає завдання усвідомлення студентами суспільного походження політики. Дане явище слід розглядати під двома кутами зору. По-перше, політика виступає вектором взаємовпливів і з'ясування стосунків різними соціальними групами, з точки зору їх інтересів. Це, так би мовити, врегулювання різноманітних конфліктних ситуацій. По-друге, на етапі формування цивілізованих і демократичних суспільств політика постає засобом досягнення згоди і злагоди з опонентами заради реалізації спільної мети чи цілей. Інший кут зору розкриває політику як засоби управління, що спираються на владні функції, як способи і методи прийняття та виконання зобов'язуючих рішень. На наш погляд, така двозначність покликання політики є неодмінною умовою функціонування розвинутої демократії. В історичній ретроспективі, звичайно, що не завжди ці дві сторони були врівноважені.

Поряд з цим наголосимо, що й такий підхід щодо визначення політики, двох сторін цього явища у вітчизняних дослідників існує не так й давно. Досить тривалий час на догоду ідеологічним кліше панувала одномірність, класовий підхід у визначенні політики. До недавніх пір у послідовників цієї доктрини політика розумілася виключно як боротьба різних соціальних сил за владу, як сфера конфронтації та суперництва, що веде на практиці до політичної ворожнечі, протистояння. Але весь світовий та вітчизняний досвід свідчить, що політиці притаманні не тільки ці риси. Вона являє собою також засіб інтегрування інтересів соціальних суб'єктів або їх об'єднань в процесі сумісної діяльності. Мова йде про досягнення громадянської згоди, консолідації, співробітництва, подолання політичних та національних, міжпартійних конфліктів. Таким чином політика включає в собі цивілізовані демократичні форми управління і регулювання діяльності людей, що відстоюють свої інтереси в межах закону і в напрямку загальних інтересів суспільства і держави за використанням владних функцій.

Розкриваючи таке багатомірне явище суспільного життя як політику, слід також відзначити різні форми політичної діяльності, показати відмінності законодавчої, виконавчої, судової діяльності державних інституцій, а також політичних партій, об'єднань тощо. Важливо наголосити на особливостях політики Української держави в перехідний період, підкреслити, що реальна політика це не бажаний ідеал, що вона має спиратися на Національні інтереси, ґрунтуватися на об'єктивних законах та визначеннях.

Головна мета політики України як держави — це зміцнення її інститутів, цілісності та єдності суспільного життя, впорядкування процесів, що в ньому відбуваються, координація та

узгодження постійно балансує різних інтересів. Слід підкреслити, що особистість є важливим компонентом, суб'єктом політики. Одночасно ж участь у вирішенні державних і громадських справ — це почесний обов'язок і право кожного громадянина.

2. Влада і її типи

Тенденція гуманізації суспільних відносин аж ніяк не применшує вплив “владного синдрому” на суспільну свідомість. Економічні, соціальні і культурні проблеми пов'язуються зі станом влади, рівнем її організації, політичними програмами і реальною поведінкою людей, наділених владою. Боротьба за владу історично супроводжує політичне життя людства, служить полем найгостріших пристрастей у всіх сферах суспільного життя: політиці, економіці, культурі, на всіх рівнях соціальної організації.

Першоджерелом будь-якої влади є реальне панування однієї частини явища, складової над іншою. Для виникнення владних відносин це панування повинно або визрівати, або відбутися. У повсякденному житті ми говоримо про владу батька над дітьми, пророка — над послідовниками його вчення, сил природи — над людиною, держави — над громадянами. Ці зовсім різні поняття про владу мають мало спільного. Тому не випадково, що передові мислителі протягом століть намагалися дати визначення поняттю “влада”. Так, Арістотель вважав, що елемент панування й елемент підкорення відчувуються в усьому. Це об'єктивний закон природи і йому підкоряються живі істоти. А людина за природою своєю — істота політична. Великий філософ античності диференціював владу на деспотичну (влада господаря над рабом) і політичну (владу державного мужа над громадянином).

У наш час політологи розглядають політичну владу звичайно як один із видів влади взагалі, відповідно починаючи із визначення загальної сутності влади. У політологів не існує однозначного наукового визначення влади. Варто відзначити, що за оцінкою німецького соціолога М. Вебера, головне у владі — це можливість діючої особи реалізувати свою волю незалежно від основи, на якій ґрунтується ця можливість, і всупереч опорові інших учасників дій.

В загальних рисах сутністю влади є здатність і відповідна можливість здійснювати свою волю державою, партією чи коаліцією партій або володарем в одній особі, це також можливість справляти певний вплив на поведінку і діяльність людей за допомогою авторитету, права, насилля та інших засобів.

Політична влада у цілому характеризується вольовим характером відносин, які мають елемент примусу, й пов'язана з існуванням більш або менш стійкого колективу.

Політична влада тісно пов'язана з економічною владою. Володарі матеріальних засобів виробництва дають можливість здійснювати економічну владу, спрямовану з метою ефективного захисту власності — джерела своєї влади.

З іншого боку, ті, хто має у своєму розпорядженні засоби примусу, намагаються зміцнити свою владу. Примусова влада домінує у політичних конфліктах. Стосовно класово-антагоністичного суспільства політична влада, на думку К. Маркса і Ф. Енгельса, це організоване насилля одного класу для придушення іншого.

Зазначимо, що широко поширене незадоволення функціонуванням політичної системи викликає зниження урядового авторитету, внаслідок чого можуть бути здійснені акти насилля аж до революції. Сильне незадоволення поєднане з відповідною організаційною та агітаційною роботою противників політичної системи завжди постає ґрунт можливих змін носіїв влади, владних відносин та відповідної трансформації політики.

Спираючись на класифікацію М. Вебера слід відзначити три типи авторитарної влади: традиційну, харизматичну й раціонально-правову. В основі функціонування традиційного типу влади — дотримання існуючих традицій, схвалених у суспільстві норм поведінки. В умовах такої влади вождь племені або монарх має право наказувати згідно з

традицією і йому повинен підкорятися кожний, хто визнає непорушність традицій. Однак якщо правитель сам порушує закони — він може позбутися влади.

Харизматичний тип влади (від гр. харизма — божественний дар, милостиня), спирається на беззаперечну віру, сліпе підкорення вождо. Авторитет у даному випадку ґрунтується на видатних особистих якостях керівника — сміливості, інтелекті, ораторських здібностях і т. п.

Далі відзначимо, що наступний раціонально-правовий тип влади спирається на віру в силу права. Той, хто реалізує таку владу, має право віддати наказ і вимагати, щоб його виконали відповідно до існуючого законодавства. Можлива ситуація, коли реалізація політичної авторитетної влади санкціонується широкими масами населення. Таке санкціонування називається легітимацією. Легітимація — одна з основних категорій політології. В умовах рівномірного розвитку суспільства легітимація сприяє стабільності авторитетної влади. Проте можуть бути випадки, коли правитель позбавляється легітимації без утрати авторитарної влади, або, навпаки, лишається без влади той, хто має широку підтримку. Запобігання різних колізій на цьому ґрунті покликані сприяти референдуми, голосування чи інші засоби волевиявлення громадян. Приклади неспівпадання легітимної підтримки правителів варто навести як із історичного минулого, так із нашого перехідного часу.

Історично сама поява влади свідчила про наявність у суспільстві відмінності інтересів. Панівний клас тим самим поставав чинником відчуження тієї частини суспільства, інтереси якої перебували в підлеглому стані, або не враховувалися владою. Політичне відчуження основної маси населення від влади перетворилося у норму політичного життя, причому, навіть у демократичних державах. Постає запитання: чи можливий сучасний суспільний устрій без політичного відчуження? Принципова відповідь полягає у тому, що поки є політична влада — є і політичне відчуження. Проте слід наголосити, що рівень останнього значною мірою залежить від демократизму, розвитку самої влади, її інститутів.

Суттєве значення має усвідомлення визначень явища влади в широкому і вузькому розумінні. Широке розуміння влади включає в себе всю систему влади, основою якої є волевиявлення народу. Волевиявлення виступає як джерело влади і як сама влада. Адже не вдаючись до організаційних заходів, прийняте рішення, волевиявлення може стати нормою, обов'язковою вимогою для всіх громадян суспільства. До цих широких визначень влади можна віднести референдуми, загальнонародні вибори тощо.

Вузьке уявлення про владу веде до організаційного навантаження, функціонального оформлення. Воно здебільшого виступає у правовій формі, в оформленні відповідних інституцій, органів. Розуміння влади у широкому і вузькому уявленні дає змогу правильно орієнтуватись у її системі, механізмах, політично зріло брати участь в її формуванні та реалізації.

Тема V. Політична система суспільства

Лекція (2 години); семінар (2 години)

Політична система — один із найважливіших об'єктів дослідження й осмислення в суспільстві, що прагне втілити себе у форму правової держави. Цей об'єкт складний, специфічний і вимагає всебічного аналізу. Політична система — це частина політичної сфери, інтегрованої сукупності державних і недержавних соціальних інститутів, що здійснюють владу, управління справами суспільства, забезпечують певною мірою стабільність і соціальний порядок.

Політична система включає лише ті соціальні інститути й організації, які здійснюють свої політичні функції на єдиній законній (конституційній) основі. З цих засад політологи виходять для з'ясування сутності, структури та функцій політичної системи.

1. Структура політичної системи

Основою для існування політичної системи є завжди певна суспільна система. Саме вона визначає спосіб формування та функціонування політичної системи. Отже, остання є водночас підсистемою, елементом суспільної системи, яка включає в себе основні класи, верстви та інші суспільні угруповання. Створені ними різноманітні інститути і механізми, що гарантують реалізацію групових потреб, інтересів, а також зв'язки, що об'єднують дані складові в єдине ціле, — складають суспільство, організоване в державу.

Слід підкреслити, що політична система має здатність до певної самостійності чи автономії, яка служить об'єктивним вираженням її зростаючої ролі у розв'язанні численних суспільних проблем через політику. Проте при надмірній самостійності — це стосується особливо керівних структур суспільства, може виникнути загроза існуванню суспільного цілого. Тому повинні діяти обмеження автономії політичної системи, перше й основне з яких — економіка. Остання має розвиватися згідно законів, а не завдяки директивним рішенням.

У зв'язку з цим особливо важливим стає принцип єдності економіки, ідеології та політики. Практика радянського суспільства — яскравий приклад того, до чого може призвести зневага цієї єдності, коли замість одночасного вирішення проблем, що виникли у кожній з перелічених сфер, переваги надавались ідеології. Економіка в даному випадку була заручником адміністративно-командної системи.

Далі варто наголосити, що держава виступає основою політичної системи будь-якого суспільства, показати зумовність необхідності держави і її установ. Держава співробітничала з різноманітними політичними партіями та громадськими організаціями — профспілками, молодіжними, кооперативними тощо. Останні складають, власне, структуру політичної системи суспільства. У цивілізованому суспільстві мета кожної прогресивної партії, об'єднання, організації, руху — сприяти здоровому, нормальному функціонуванню справді правової, гуманної, демократичної держави. Така держава — головне знаряддя соціальних перетворень в інтересах особистості, суспільства, основний гарант громадських прав і свобод. Іншими словами, держава спроможна виконувати функції верховного регулятора. А саме:

- 1) соціального спрямування ринкового господарства;
- 2) більш-менш справедливо розподіляти примножені національні багатства;
- 3) врегулювання соціальних конфліктів, класових протистоянь та узгодження інтересів та потреб індивідів і соціальних груп;
- 4) регулювання міжетнічних відносин, забезпечення національної консолідації суспільства;
- 5) сприяння розвитку культури, духовності;
- 6) забезпечувати дотримання усталених норм та відповідний правопорядок тощо.

Однак держава — і на це слід наголосити, є не тільки апарат управління, армія й правоохоронні заклади. Це й економічний суб'єкт. У такому разі їй має належити і певна

доля власності, і водночас право економічного регулювання — безумовно, обмежене рамками норм громадянського суспільства, шляхом економічних важелів.

Політичні партії визначають за державою її конституційні права. Разом з тим і конституційні права партій, об'єднань, громадян державою також повинні бути визнані. Варто підкреслити, що саме завдяки порозумінню партій, у більшості провідних демократій Заходу — США, ФРН, Австрії та ін., були сформовані відповідні конституційні норми, правові засади державного устрою. З іншого боку, політичні партії самі потребують стійкої правової системи, без чого не може бути демократії.

Так, прикладом стабільності політичної системи відповідних суспільств може слугувати Франція, США, ФРН, Фінляндія і д. ін. Скажімо, у США склався один з класичних варіантів двопартійної системи. При владі тут змінюють одна одну дві провідні партії — Республіканська і Демократична. Іншим партіям (Соціалістичній, Соціалістичній робітничій, Соціал-демократичній, Комуністичній) вклинитись у боротьбу за владу не вдається. Обидві партії характеризуються як парламентські, не мають постійного членства. Основний напрям їхньої політичної діяльності — боротьба на президентських виборах до конгресу, а у внутріпартійному житті — партійні з'їзди (у високосні роки), на яких висувуються кандидати на посади президента та віце-президента. Ні Республіканська, ні Демократична партія не приймає розгорнутих політичних програм. Особливо напружена політична передвиборча боротьба характерна для політичного життя Америки в нинішньому 1996 році.

Для Французької республіки так само характерна розвинута багатопартійна політична система. Тут навідміну від США в боротьбі за владу беруть безпосередньо участь декілька численних і впливових партій різного типу. Серед них: Французька соціалістична партія, Об'єднання на підтримку республіки (рух, утворений прихильниками де Голля), Союз за французьку демократію (блок правоцентристських партій і угруповань, до якого входять Республіканська партія, Партія соціальних демократів, радикалів та ін.).

Важливо з'ясувати особливості формування політичної системи, взагалі, а в Україні багатопартійної системи, зокрема. Слід наголосити, що нинішній склад, невеликий вплив нових політичних формувань зумовлений цілим рядом негативних факторів перехідного періоду. Надто важливо, щоб держава послідовно і наполегливо відстоювала та гарантувала індивідуальну свободу громадян, свободу їхнього об'єднання у політичні, громадські організації, щоб відповідними законами та формами політичного впливу формувалася дієздатна багатопартійність. Адже нині у суспільстві молоді держави Україна бракує масових народних партій, які б завойовували своїми ділами та програмами підтримку широких верств населення.

Підкреслимо, що невід'ємним компонентом будь-якої політичної системи є також політичні і правові норми. Вони становлять її нормативну основу. До політичної системи суспільства входить як підсистема також політична свідомість і політична культура. Це її духовні компоненти. Тому процес трансформації політичної системи має вбирати всі її складові.

2. Тенденції розвитку політичної системи

Важливо з'ясувати особливості тенденції розвитку політичних систем, більш точно уявити напрями розвитку цих процесів в Україні. Загальноцивілізаційною тенденцією соціально-політичного розвитку є значне поглиблення демократії. Проте йдеться лише про тенденцію, яка не виключає певних політичних "вивихів" і "збоень". Виникнення тоталітарних режимів в ХХ столітті це одне із них. Подолання тоталітарного минулого, що було в недавній історії нашої держави — це покликання в тому числі і політології.

Наголосимо, що у розбудові суверенної демократичної України важлива роль належить політичній системі. Треба підсилити політичною реформою процеси, що започатковані в економіці, соціальній і духовній сферах, створити відповідну їм систему управління.

Реформа політичної системи у нашому суспільстві впроваджується складно й суперечливо. Після серпня 1991 р. Радянська держава, власне, зруйнована. Політична система новостворених суверенних держав, яка покликана через відповідні інститути здійснювати управління суспільством, поки що перебуває на стадії становлення. Вихід з економічної і політичної кризи вимагає якнайшвидшого, рішучого і, зрозуміло, компетентного утворення нових систем: економічної — з ринковими відносинами і приватизацією; політичної — з правовою державою, громадським суспільством і самоуправлінням. Причому, йдеться про будування систем зі всіма ознаками, законами, категоріями, з набором певних взаємодіючих інститутів, ланок, тощо.

Нині реальну державність творить український суспільний рух, державність з усіма її атрибутами: вільною економікою, упорядкованими кордонами, своєю армією, службою безпеки і т. п. Процес побудови власної держави бере початок від прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України та Акту проголошення незалежності України, а також виборів Президента, та референдуму 1 грудня 1991 року.

Виникає питання: якою має бути незалежна Україна? Уявляється, що насамперед це держава, яка не протистоятиме суспільству, а буде його партнером у розв'язанні загальних для всіх проблем. Вона має бути відкритою, демократичною й правовою. Ці головні ідеї закладатимуться в основу нової Конституції України. Від безмежно одержавленого суспільства вчора до його раціонального роздержавлення — таким може і, певно, має бути наш шлях.

Україна вже кілька років як суверенна держава. Суттєвим постає визнання цінностей західної демократії і формування засад громадянського, правового суспільства. Політичний плюралізм, багатокладність економіки і суперництво різних форм власності, ідей та уподобань — це невід'ємні атрибути нововведень останнього часу. Важливо, щоб гарантом невід'ємних прав людини стала нова Конституція України, вся система права.

Прислужитися новим вимірам демократичного розвитку мають і нововведення та зміни в самій політичній системі. До них слід віднести інститування президентури в Україні, розподіл функцій і повноважень різних гілок влади, входження до європейських і світових організацій та об'єднань, які визнають зверхність прав особи.

Певно, потрібно бачити нагальність реконструкції парламентських структур, розробки і прийняття нового виборчого законодавства. В останньому слід передбачити вибори на багатопартійній основі, особливості проведення виборів та відкликання народних депутатів, формування місцевих представницьких органів. Потребує подальшого законодавчого визначення і розмежування функцій Президента України, Верховної Ради та уряду, центральних і місцевих органів управління, розвиток дійсного самоврядування на низовій ланці тощо.

Тема VI. Політичні партії, громадські організації і рухи в суспільному житті

Лекція (2 години); круглий стіл (2 години)

Політичні партії посідають особливе місце і відіграють значну роль у суспільно-політичному житті країн світу. Вони суттєво впливають на діяльність органів державної влади, економіку, соціальні процеси, відносини між країнами тощо. Важливо розглянути типи, структуру партій та відповідно їх функції. Окремо слід з'ясувати історію формування і розвитку політичних партій.

1. Історія формування та класифікація політичних партій

Доцільно спочатку коротко зупинитися на історії формування політичних партій. Термін "партія" має латинське походження: "pars" означає "частина". Політична партія — це частина більш великої спільності або цілісності. Досить складно з абсолютною точністю визначити, коли саме появилася перша в історії людства партія. Однак відомо, що політичні партії були вже у Давній Греції. Термін використовувався для визначення політичної організації. У цьому розумінні Цицерон і Плавт використовують терміни "партія" і "фракція" (Навідміну від поняття "амичитіа" — благородна, хороша спілка друзів — "фракція", "партія" означає неблагородні, погані спілки). Першими політичними партіями були нечисельні, обмежені за складом і не завжди організаційно оформлені групи, що виражали інтереси різних фракцій рабовласників. Так, вже в VI столітті до н. е. в Аттіці була партія землевласників, торгово-ремісничка поміркована партія — паралії; "селянська партія" — діарії. В Римі в II-I столітті до н. е. протистояли одна одній партії оптиматів — знаті, та популярів — тобто ті, що виражали інтереси плебса, сільських представників. Звичайно, що всі вони не були партіями у сучасному розумінні, але їх прообразами були безпосередньо.

Виникнення партій припадає на кінець XVIII-XIX століття. Вимогами часу буржуазного парламентаризму створена принципово нова система політичної влади, центральне місце в якій посів парламент — великий за кількістю виборний орган, що представляв інтереси класу буржуазії.

В історії розвитку партій Макс Вебер виділяє три етапи: аристократичного групування, політичного клубу та масової партії.

Далі варто підкреслити, що в Європі партії в нинішньому розумінні слова почали з'являтися в другій половині XIX століття. Навідміну від клубів (особливо періоду Великої французької революції) політичні партії використовують значний арсенал політичного впливу: пропаганду, агітацію, політичну освіту, діяльність у галузі культури і д. ін. Першою масовою партією було засноване у 1861 р. Ліберальне товариство реєстрації виборів в Англії. У 1863 р. Ф. Лассаль заснував першу робітничу партію — Загальну Німецьку робітничу спілку.

Причинами виникнення масових партій політологія вбачає дві основні: по-перше, — розширення виборчих прав, які спонукали до посилення впливу партії; по-друге, — розвиток робітничого класу, який організовувався поза парламентом, формувал власні партійні організації.

Поняття партій в наш час тлумачиться як політичний рух, що має відповідну структуру і ступінь організованості, котрий намагається реалізувати свої цілі завдяки боротьбі за оволодіння владою або ж утримання її.

Важливим питанням у політології є класифікація партій, котра може ґрунтуватися на різних критеріях. Скажімо, згідно інституційного підходу перевага віддається відмінностям і особливостям організаційної побудови. Ліберальна традиція бере до уваги, перш за все, характер ідеологічних зв'язків. Для марксистського підходу головними критеріями постають соціальна і класова суть партій, їхня ідеологія, програмні і політичні цілі. На нашу думку, цілком виправданим є підхід, котрий обстоював В. І. Ленін, що

“про політичні партії не можна судити з їх назв, програм, а треба судити з їх конкретних справ”. Опора на ці критерії дозволяє ефективно досліджувати структуру партій, їхню будову й методи діяльності. Аналіз організаційних форм партій, механізму висунення лідерів, місця партійних функціонерів, політичного та правового статусу партії буде доповнювати і поглиблювати їхню класову характеристику. Виходячи з викладеного, можна проаналізувати критерії класифікації і саму типологію партій.

Класифікацію партій у політичній системі варто проводити згідно таких чинників:

- 1) залежно від класового характеру: класу великих власників, робітничого класу, селянства, міжкласові, класовоподібні тощо;
- 2) залежно від організаційної структури партії поділяються:
 - а) на кадрові децентралізованого типу — консервативні і ліберальні партії Західної Європи і США;
 - б) масові партії, у тому числі: з рихлою організаційною структурою; з міцною організаційною структурою;
- 3) залежно від виконуваних функцій та місця у політичній системі:
 - а) на повністю пануючі у політичній системі;
 - б) на правлячі;
 - в) на опозиційні — партії, які втратили владу або більшість в парламенті й виступають опозиційно щодо уряду, його програми;
 - г) на нелегальні, тобто ті, які заборонені, але вони існують і діють іншими засобами;
- 4) в залежності від ідеологічного становитця, що домінує в партіях, вони поділяються на:
 - а) ідейно-політичні — від правих до лівих;
 - б) на прагматичні, або виборчі — як в США.

Звичайно, що можуть братися до уваги й інші фактори і проводитися відповідна класифікація за середовищем діяльності, спрямованістю їх доктрин тощо.

2. Функції та організаційні структури політичних партій

Характеристику політичних партій слід проводити і з урахуванням їх функцій, відповідної організаційної структури. Згідно зі специфікою, ролі та місця у політичній системі партії, здебільшого, здійснюють ряд властивих їм функцій.

Перша функція полягає у тому, що партії розробляють і поширюють у масах притаманну їм ідеологію.

Друга функція — вони виступають знаряддям у боротьбі за оволодіння владою в центрі і на місцях.

Третя функція полягає у формуванні всіх ланок державного апарату. Особливу роль відіграють правлячі партії відносно державного апарату. Керівництво таких партій не тільки формує уряд, але і визначає персональний склад керівництва всіх центральних виконавчих відомств.

Четверта функція — це пряма або безпосередня участь у розробці програмних документів державних органів влади, їх реалізації, альтернативні рішення, тощо.

Таким чином, партії здійснюють визначальний вплив на прийняття органами державної влади й управління політичних рішень, які згодом можуть перетворюватись у відповідні нормативні акти і набувати сили закону.

Окрім цих розглянутих функцій, партії можуть виконувати також деякі інші функції, що випливають як зі статутних і програмних положень, так і з національних традицій, особливостей історичного розвитку. Тим самим можна стверджувати, що партії постають у більшості країн багатифункціональними структурами політичної системи суспільства.

Не менш важливо з'ясувати питання пов'язані з організаційною структурою сучасних політичних партій. Остання залежить від різних чинників, в тому числі від специфіки самих партій, їхніх особливостей розвитку та національних традицій. До нині існують дві основні форми побудови партій, що отримали відповідне поширення. А саме — це організаційно оформлені та організаційно неформальні партії.

Організаційно оформлені партії мають централізований партійний апарат, розгалужену структуру. Для партійних функціонерів політична діяльність є, власне, професійною діяльністю. У таких партіях існує індивідуальне членство, за якого кожний член організації отримує партійний квиток, сплачує членські внески і керується відповідними вимогами щодо членів партії. Іноді існує колективне членство, як доповнення до індивідуального.

Нині до таких партій слід віднести всі комуністичні та соціал-демократичні партії, а також багато буржуазних партій, наприклад, Австрійську народну партію, Християнсько-демократичну спілку Німеччини, Індійський національний конгрес і б. ін.

Організаційно неформальні партії — це здебільшого буржуазні і дрібнобуржуазні партії. Формально членами таких партій вважаються виборці, що віддали свої голоси на виборах. Так, це характерно для Республіканської і Демократичної партій в США, Консервативної і Ліберальної партій Великої Британії, для провідних партій Канади і т. д.

Сьогодні в Україні інтенсивно йде процес формування багатопартійної системи. Свої складнощі у діяльності більшість партій. Проте напрямком розвитку, потенціал і притягальність засадничих цінностей партій намагаються визначити з самого початку. Більш того, чимало партій, маючи своїх представників в парламенті держави, впливають безпосередньо на поступ України, на формування її політики.

Крім партій в наш час активно йде процес формування і посилення діяльності громадсько-політичних рухів. Значення і вплив останніх в житті нашого суспільства важко переоцінити.

Тема VII. Нації та національні відносини у політичному житті суспільства

Лекція (2 години); семінар (2 години)

Вивчення національних проблем для України, як власне й для будь-якої багатонаціональної країни, має актуальне значення. Кінець XX століття можна назвати епохою етнічного ренесансу. Із широкого кола національних проблем варто зосередитися на політичному аспекті, показати місце і роль цих чинників у політичному житті суспільства.

1. Нації та теорії їх походження

Як відомо, нації існували далеко не в усі історичні епохи. Лише на відповідному етапі розвитку цивілізації, трансформації родо-племенних відносин відбувається формування народностей і потім націй. У формуванні нації відбуваються складні процеси двох компонентів — етнічного і соціального. І хоч перший із них своєю визначальністю поступається другому, однак і він, тобто етнічний компонент нації, залишається надто відчутним ще досить тривалий час.

Слід зупинитися на відомих теоріях походження націй, а саме — на атомістичній психологічній та історико-економічній. Так, в основу атомістичної теорії покладені певні зовнішні (власне етнічні) ознаки, що відрізняють одну групу людей від іншої. Найбільш відомими прихильниками цієї теорії були С. Рудницький, Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, К. Кауфський, К. Михайловський та ін. Ця теорія була визначальною у XVIII столітті, а в політичній практиці зберігалася до початку XX століття.

В основі психологічної (ідеалістичної) концепції походження націй лежать психологічні ознаки людини; етнічні ознаки тут посідають підпорядковану роль. Прихильниками цієї теорії — О. Бауер, К. Релер, Г. Кон, Р. Емерсон, В. Лемберг і інші — вважали, що нація являє собою вічний та незмінний осередок суспільства. Всю суть нації вони завжди зводили до психологічного фактора у житті людини.

Історико-економічна, або марксистсько-ленінська теорія походження націй виходить із того, що нація — це історична спільність людей, основу існування яких складають притаманні відповідній формації соціальні зв'язки. Причому національні

зв'язки не існують поза межами класових, що і знаходять свій відбиток на національній свідомості та національній психології. Національна енергія, національна диференціація або не бралися до уваги, або оцінювались як реакційні, пережиткові підходи, як перешкода для утвердження класової солідарності трудящих.

Варто підкреслити, що історико-економічна теорія охоплює більшість відомих нині ознак, які визначають націю: територію, економічні та соціальні зв'язки, мову, культуру тощо. В той же час ряд ознак липалися також поза увагою цієї теорії. Найсуттєвіша із них — це наявність національної державності, прагнення до неї. Слід наголосити також, що ознаки нації зазнають змін у відповідності до історичного розвитку. Визначаються національна культура, національна свідомість, психологія тощо.

Таким чином, цілком вірним буде твердження, що як поняття, так власне й кожна нація — це конкретно-історичні визначення. Тому кожен новий етап суспільного розвитку вимагає їх конкретизації. Саме тому, як на наш погляд, поява атомістичної, психологічної та історико-економічної теорій походження націй була об'єктивно зумовлена. Сьогодні на їхній основі, з урахуванням змін, що відбулись у національному житті, можна вийти на нові теоретичні узагальнення проблем національного розвитку. Останнє стосується й визначення поняття "нація", враховуючи багатоваспектність змісту якого, погодимося з визначенням нації, котре зробив німецький філософ А. Козінг: "... нація являє собою діалектичну єдність економічних, соціальних, ідеологічних і етнічних факторів". Тобто нація — це не лише етнічні ознаки, а й соціально-економічна та політична спільність. І саме політичній ознаці належить інтегруюча роль. Історична ретроспектива та нинішня дійсність доводять, що нація виступає суб'єктом політичних відносин, вона найстійкіший з усіх носіїв таких відносин. Таке становище впливає з довготривалості існування національних традицій, звичаїв, національної психології і культури та національної свідомості.

2. Діалектика національних відносин у політичному житті суспільства

Розглядаючи національні відносини у політичному житті суспільства слід наголосити, що це одна з найбільш складних сфер суспільного буття. Як самим націям, так і національним відносинам характерні змінність і розвиток. Далі, їм притаманний ряд особливостей. По перше, вони пронизують усі інші сфери суспільного життя — саме цим і пояснюється стійкість національного почуття й національних відмінностей; по druhé, вони охоплюють великі групи людей. Сьогодні у світі нараховується 2000 націй і народностей, 90% яких входить до складу багатонаціональних держав. Тільки у колишньому СРСР проживало близько 150 націй, народностей та етнічних груп; по третє, розвиток і вдосконалення цих відносин перебуває у прямій залежності від характеру й природи існуючого у країні ладу, ступеню його прогресивності. Підкреслимо, що окрім цього, національні відносини більше, ніж будь-які інші, мають певну самостійність і можуть відповідним чином впливати на хід суспільно-політичного розвитку.

Поза визначенням суспільно-економічного ладу характерними ознаками структури національних відносин є три такі види:

- 1) внутрішньонаціональні зв'язки;
- 2) міжнаціональні відносини різних націй, народностей і етнічних груп;
- 3) міжособистісні відносини, які характерні для стосунків представників різних національностей. І всі ці види взаємопереплітаються.

Підкреслимо, що міжнаціональні відносини ускладнюються наступними детермінантами:

- 1) властивою їм вимушеністю;
- 2) нормативною регламентацією;
- 3) відповідними політичними рамками;
- 4) зростанням політизації національного життя.

Зазначимо, що коли в процесі політизації міжнаціональних відносин починають домінувати тенденції відособлення, то утвердження національних держав постає логічним

завершенням цих тенденцій. Тут варто навести приклади із недавнього минулого, проілюструвати це твердження конкретними даними останнього історичного поступу.

Таким періодам розвитку націй, як правило, відповідає значне зростання національної свідомості. Цей процес, як і зростання національної психології, формується під впливом соціальних інтересів, національних зв'язків і міжнаціональних відносин. Саме ці фактори лежать в основі формування національних ідей, почуттів, розуміння нацією свого суверенітету, усвідомлення взаємовідносин з іншими націями і народами тощо.

Результати соціальної і духовної творчості відображаються у національній культурі та системі цінностей, яких соціально-етнічні спільності людей готові дотримуватись у повсякденному житті, у міжнаціональних відносинах.

Далі слід звернутися до конкретних проблем міжнаціональних відносин, що характерні для пострадянських держав, взагалі, і для України, зокрема. До них слід віднести проблеми національних меншин, повної реабілітації окремих народів, репатріація та міграція тощо. Нині із 52 млн. населення України 72,7% складають українці, а 27,3% — іноетнічне населення. В Україні мешкають особи близько 130 національностей.

Характерною особливістю розвитку України є відродження національної свідомості, культури не лише титульного етносу, а й всіх інших етнічних груп. Цьому сприяють діяльність Міністерства у справах національностей, міграції та культів, робота близько 240 національно-культурних товариств, серед яких біля 20-всеукраїнських. На вирішення спрямовані відповідні нові закони та інші державні акти. Проте ускладнення багатьох проблем виходять із економічної кризи, вони детерміновані скрутами перехідного періоду. Слід навести приклади розв'язання національно-культурних запитів різних етногруп України в 90-ті роки, з'ясувати перспективи цивілізованої національної політики нашої держави.

Тема VIII. Політична свідомість і політична культура

Лекція (2 години); семінар (2 години)

Особливістю політичних процесів є свідомий цілеспрямований характер дії його суб'єктів — індивідів, соціальних груп і націй, а також політичних інститутів, що виражають їхні інтереси. Тому важливим постає дослідження стану політичної свідомості та політичної культури, котрі значною мірою впливають на характер і темпи змін політичного життя відповідного суспільства.

1. Політична свідомість і її сутність

Під політичною свідомістю в політології розуміють свідомість учасників політичного процесу, всіх тих сил, які борються за владу і її здійснюють. Цей вид свідомості безпосередньо зумовлений політичним буттям. Проте на неї мають відповідний вплив і інші фактори внутрішнього і міжнародного життя, а також історичні, національні та культурні особливості тієї чи іншої держави.

Оскільки суспільство — складна система, то і політична свідомість не є однорідною. Насамперед вона виступає як специфічна форма мислення, вияву політичних інтересів відповідних верств, груп тощо. Більше того цей процес диференціації поглиблюється внаслідок ускладнення соціальної структури суспільства. Політична свідомість виступає активним чинником політики, передовсім тому, що вона здатна випереджувати практику, а отже і прогнозувати політичні процеси. Політична свідомість тим самим чинить значний вплив на політичне життя, визначає спрямування політичної діяльності різних спільностей, рухів та індивідів.

Підкреслимо, що політична наука розглядає політичну свідомість у двох вимірах: соціологічному та ґносеологічному. Соціологічний вимір політичної свідомості передбачає з'ясування її за суб'єктом (носієм): політичну свідомість суспільства, нації, соціальної групи, індивіду.

Завдяки ґносеологічному виміру політичну свідомість диференціюють за імперичним, буденним, теоретичним, науковим та ідеологічним рівнем. Тобто це, так би мовити, філософське визначення рівня політичної свідомості учасників відповідних політичних процесів.

Найпершим рівнем духовного відображення політичного життя постає емпірична політична свідомість. В ній безпосередньо фіксується відповідний практичний досвід політичного суб'єкта. Цей рівень досить часто ототожнюють з буденною свідомістю. Проте це різні рівні. Адже буденна політична свідомість не є емпіричною, тому що до її змісту входять окремі ідеологічні та теоретичні компоненти. Буденна політична свідомість являє собою сукупність ідей, уявлень, поглядів, які виникають безпосередньо з буденної практики тієї чи іншої соціальної групи.

Політична наука визначає, що емпірична та буденна свідомість відображає поверхневі процеси політики, без глибинного їх аналізу. Емпірична та буденна свідомість характеризується соціально-психологічними рисами — почуттями, настроями, емоціями. Безпосередній зв'язок з життям і соціально-психологічні характеристики надають цим видам політичної свідомості особливого динамізму. Слід підкреслити, що емпірична та буденна свідомість часто проявляються як здоровий глузд, а тому мають певну пізнавальну цінність. Ці виміри політичної свідомості характерні для досить широких верств відповідного суспільства.

Далі наголосимо, що більш високі рівні політичної свідомості: політико-теоретичний та ідеологічний продукуються фахівцями, науковцями, відповідними центрами чи підрозділами структур політичної системи суспільства. Так, як високий рівень політичної свідомості розглядають політико-теоретичну свідомість — сукупність ідей, поглядів, знань, що існують на базі наукових досліджень політичних відносин, процесів, глибинного вивчення їхньої сутності, суперечностей, закономірностей розвитку.

Однією з суперечностей політичної свідомості нашого суспільства є суперечність між теоретичним рівнем політичної свідомості та реальним життям. Ця суперечність гальмувала і гальмує прогресивний розвиток суспільства. Вирішенню цієї суперечності заважають догми, стереотипи, міфи політичної свідомості.

Найвищим рівнем політичної свідомості є політична ідеологія. Політико-теоретичні надбання постають для неї своєрідною базою. Ідеологія відповідного суспільства, соціальної спільноти, групи чи партії виступає складовою частиною їх духовного життя, без чого не може статися суспільно-політичне буття. Зазначимо, що деталізація ідеологічних цінностей є предметом оцінок окремих ідеологій, політичних доктрин різних політичних партій чи суспільних організацій.

Соціологічний вимір політичної свідомості передбачає використання понять “масова політична свідомість”, “групова політична свідомість”, “індивідуальна політична свідомість”.

Масову політичну свідомість можна визначити як широку сукупність різноманітних за ґносеологічною та соціологічною основою елементів, котрі не обмежені лише формами психіки, що відносяться й до сфер психології, ідеології, емоцій, логіки, буденного та теоретичного знання, раціональних та ірраціональних (у тому числі фантастичних) уявлень і т. п.

Стан масової політичної свідомості фіксується громадською думкою, що являє собою політичний інститут, який бере участь у здійсненні влади; далі, це сукупне судження, що поділяють різні соціальні групи з приводу тих чи інших явищ і подій дійсності. Громадська думка виконує експресивну, контрольну, консультативну та директивну функції. Як показує досвід багатьох країн, демократичним засобом виявлення точки зору більшості населення з актуальних проблем життя суспільства є референдуми. Іншими засобами виявлення громадської думки можуть бути опитування населення, збір населення села, кварталу, маніфестації, всенародне обговорення тощо. Зазначимо, що результати з'ясування громадської думки вивчають різні державні та громадські інститути та служби. В Україні, наприклад, цим займається Інститут соціології Національної Академії наук України.

Громадська думка формується під впливом соціально-економічних, політичних факторів, через ідеологічні засоби. Вона є зброєю у боротьбі різних суспільно-політичних сил за владу. Гострота боротьби зростає у передвиборчий період.

У політології поняття "групово політична свідомість" відображає неоднорідність суспільних спільностей (націй, соціальних груп).

Політична свідомість особистості визначається як її політична поведінка, що детермінована не тільки політичним буттям, а й політичною культурою.

2. Політична культура та її функції в політичному житті суспільства

Розглядаючи політичну культуру як сутнісну характеристику політичного життя суспільства слід визначити її як у окремого громадянина, так і в суспільства. Політична культура особистості складається із рівня і характеру її політичних знань, оцінок і дій. Політична культура суспільства постає синтезом політичних культур діючих у відповідному суспільстві.

Підкреслимо, що політологи акцентують увагу на тому, що політичній культурі притаманний національний характер. Політична культура особистості формується під впливом політичної культури суспільства відомо. Вона сприймається особистістю згідно з її власним досвідом, рівнем знань, психологічного стану тощо. Не менш важливо є й те становище, що у процесі політичної діяльності формуються не тільки політичні структури, а й сама людина як суб'єкт політичного життя.

Сучасна політична наука стверджує: політична культура як суспільне явище виникла з появою держави. Її витoki — у політичному житті Давнього Сходу, Стародавній Греції та Риму.

Поняття "політична культура" впроваджено у науковий обіг мислителем епохи Просвітництва І.-Г. Гердером. Концептуальне осмислення феномена політичної культури почалось з 50-х років ХХ сторіччя. У західній політології розробка цього поняття пов'язана з іменами американських політологів Г. Алмонда та С. Верби. Американські вчені основну увагу звертають на психологічний аспект політичної культури. У вітчизняній політичній науці розробка цього поняття пов'язана з іменами таких вчених, як Ф. М. Бурлацький, Є. М. Бабосов, Ж. Т. Тощенко та ін.

Розробка поняття "політична культура" відбувається за такими підходами. По-перше, уявлення про політичну культуру як сукупність політичних знань, духовних цінностей, принципів і засобів політичної діяльності, політичного досвіду та традицій. По-друге, політична культура розглядається як загальна характеристика людини, а саме ступінь її політичного розвитку й активності, уміння провадити політичні знання на практиці. По-третє, під політичною культурою розуміють процес, засіб, форму реалізації сутнісних сил людини з її знань, переконань у суспільно-політичній діяльності.

В той же час, відповідна політична культура виконує досить важливі функції у політичному житті суспільства. Серед них:

- 1) забезпечення реалізації соціальних та національних інтересів;
- 2) освоєння і перетворення політичних відносин;
- 3) нормативно-регулятивні;
- 4) виховну;
- 5) комунікативну;
- 6) прогностичну та д. ін.

Важливо підкреслити, що політична культура в країнах, що трансформуються, розвивається досить суперечливо. Відповідні труднощі в цьому процесі легко відшукати й в Україні. Формуванню оновленої політичної культури мають бути підпорядковані різноманітні заходи, це не одноразова акція, а довготривалий, копіткий процес.

Типологія політичної культури: Історичні особливості формування політичної культури в сучасних умовах. Характеристика української національної психології, політичної поведінки. Українська ментальність і шляхи її подальшого окультурення. М. Грушевський про особливості ментальності українського народу.

Альтернативний світогляд як компонент сучасної політичної культури. Труднощі становлення.

Тема IX. Національна безпека і національні інтереси України

Лекція (2 години); семінар (2 години)

Мета даної теми — з'ясувати особливості безпеки України в постконфронтаційний, перехідний період розвитку на континенті, виявити сутність національних інтересів нашої молоді держави в нових геополітичних умовах і трансформації головних засад соціально-економічного розвитку.

1. Основні виміри національної безпеки України

Безпека, її досягнення будь-якої держави — складний і багатограний процес, що вибирає багато складових. Національна безпека в сучасній політології визначається частіше за все як державна політика, що спрямована на створення внутрішніх та міжнародних політичних умов, сприятливих збереженню чи зміцненню життєво важливих національних цінностей перед лицем існуючих або потенційних загроз; це стан, що забезпечує захищеність інтересів народу та держави, суспільства та кожного його громадянина. Саме тому політика держави покликана відвести загрози правам і свободам людини, базовим інтересам та цінностям суверенної національної держави в оточуючому світі.

Варто підкреслити, що в умовах зростаючої взаємозалежності світу в ракетно-ядерну епоху попереднє одномірне розуміння безпеки як виключно військово-стратегічної проблеми стає надбанням минулого. Зокрема, після ядерної аварії на Чорнобильській АЕС неупередженим політикам і дослідникам стала більш очевидною неподільність безпеки, яка повинна базуватися на взаємній основі, з урахуванням не лише військових, але й політичних, економічних, екологічних, технологічних, гуманітарних та інших чинників. Тобто національна безпека сьогодні носить багатокомпонентний характер, при якому чисто військові, або навіть зовнішньополітичні аспекти безпеки вже перестають бути домінуючими для держави чи нації, яка існує в системі складних взаємовідносин глобального і регіонального рівня.

Однак мінімізація загроз передбачає існування та функціонування військово-політичних, економічних, екологічних, соціокультурних та інших механізмів, що становлять систему національної безпеки та забезпечують захист населення як від небажаних зовнішніх і внутрішніх впливів, так і від протизаконних, антигуманних дій державних, урядових чи партійних структур.

Такий широкий підхід істотно розширює традиційне тлумачення поняття національної безпеки не лише за рахунок введення додаткових вимірів в економічний, екологічний та національно-культурний і інших сферах буття, а й за рахунок визначення безумовного примату прав і свобод людини над правами держави.

Зазначимо, що безпека кожної країни носить конкретно історичний характер, вона залежить від геополітичного становища, наявності надійних партнерів і консолідуючої політики влади. Багатовікова підлеглість України іншим державам пояснюється не в останню чергу й неконсолідованістю керівної еліти. Представники владних ешелонів попередньої доби існування Української держави суперничали і конфліктували між собою з питань зовнішньополітичних орієнтацій та пріоритетів. Не менш важливо й сьогодні,

щоб розбіжності в підходах різних політичних партій і рухів, не гальмували досягнення консенсусу з проблем національної безпеки, державотворення.

Нині проблеми національної безпеки України потребують формування повнокровної, відповідної до нагальних внутрішніх і зовнішніх потреб національної державності. Адже ефективна система національної безпеки передбачає наявність міцних державних інститутів здатних гарантувати дотримання прав і свобод людини, захист населення від можливих загроз.

Для суверенної України важливим чинником безпеки є загальноєвропейський процес, входження у європейське і світове співтовариство на засадах цінностей західної демократії. Цьому підпорядковані зовнішньополітичні пріоритети, налагодження принципово нових двосторонніх і багатосторонніх відносин, а також відповідна внутрішня трансформація.

Зазначимо, що розбудова якісно нових, рівноправних двосторонніх міждержавних відносин, а також розширення взаємин України з більшістю європейських і міжнародних організацій світу носить дружній і передбачуваний характер. Досить суттєво, що вже з перших років на шляху незалежної держави Україна проголосила, що не визнає війну як засіб вирішення міжнародних суперечок, не вважає жоден народ своїм ворогом і не має територіальних претензій до інших держав. Подальше нарощування зусиль української дипломатії проходить у бік політичного та економічного практицизму і стратегічного партнерства.

Принципово важливою засадою безпеки України є виконання добровільно взятих і виконаних зобов'язань перед міжнародним співтовариством про без'ядерний статус держави. Вивезення і знищення третього за своїми розмірами ядерного арсеналу світу, який успадкувала Україна від СРСР, проходило неоднозначно.

Важливо з'ясувати, що справі зростання довіри, а потім і співпраці може прислужитися програма "Партнерство заради миру", яку НАТО разом з східноєвропейськими країнами, в тому числі і з Україною здійснює з 1994 року.

Розвиваючи все більш активно відносини з НАТО, Україна в 1995 р. підписала Індивідуальну програму співробітництва з цим альянсом в рамках "Партнерства заради миру".

Іншими кроками до стабільності і безпеки на континенті є скорочення озброєнь всіх видів. З свого боку Україна підтвердила власну відповідальність за скорочення звичайних збройних сил до кінця 1996 р.

Одночасно поряд з колективною системою безпеки Україна значне місце відводить чинникам двосторонніх взаємовідносин, зниженню, якщо не подоланню політичним шляхом подразників національної безпеки. В рамках цього виміру безпеки України особливе місце українською дипломатією, політиками відводиться відносинам з РФ, США, ФРН, з усіма країнами "сімки", безпосередніми сусідами та іншими державами.

Національній безпеці України відповідають партнерські і дружні стосунки з Росією і реалізація стратегічної мети США по підключенню держав молодшої демократії, в т. ч. і України, до загальноєвропейської інтеграції. Справі національної безпеки нашої держави покликана слугувати гнучка зовнішня політика, використання зручного і впливового геополітичного становища, запобігання впливу і можливої залежності від одної, чи навіть групи держав.

2. Національні інтереси України

Викликом історичного розвитку перед незалежною Україною постає завдання формування і усвідомлення національних інтересів як базових засад послідовної і цілеспрямованої політики. Історичному поступу, а не його гальмуванню, покликана слугувати державна внутрішня і зовнішня політика. Її ефективність буде більш відчутною тоді, коли вона буде ґрунтуватися на наукових засадах розробки стратегії і тактики та спиратися на національні інтереси.

Для визначення національних інтересів Української держави потрібен науковий підхід, який враховує історичні, соціально-політичні та економіко-географічні чинники. Цьому має бути підпорядковане послідовне врахування істотних ознак української нації в

її історичному розвитку. Вихідним є чітке розуміння сучасної української нації як відкритої політичної спільності, що історично склалася на території України, яка усвідомлює себе українським народом, а її члени — громадянами суверенної держави. Таке визначення збирає і вузьке розуміння української нації як етнічно однорідної спільності людей української національності, що проживають як в Україні, так і за її межами (діаспорі). Перше визначення відбиває переважно сферу відносин системи держава — громадянин, а друге — походження, виховання, культуру. Врахування обох визначень має братися до уваги при з'ясуванні конкретних національних інтересів кожної історичної доби.

Такі засади щодо нації та формування і проведення незалежної національної політики дають змогу долати національну вузькість і обмеженість, створити відповідні умови для консолідації українського суспільства навколо ідеї національної держави, де дотримуватимуться права людини незалежно від її етнічного походження. За таких умов є всі підстави сподіватися на досягнення більш високого ступеня особистісного усвідомлення національних інтересів кожним громадянином України. Цей підхід є важливим і необхідним аспектом діяльності держави по обстоюванні національних інтересів, він зумовлює і проведення відповідної політики, яка узгоджується з національною безпекою держави.

Не претендуючи на абсолютну досконалість можна визначити національні інтереси — як інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему держави, це компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства в цілому. Поряд з цим підкреслимо, що національні інтереси не тотожні інтересам націй тому, що перші інтегрують інтереси всіх людей незалежно від національної приналежності, а другі — лише інтереси окремої нації. На Україні сьогодні проживає близько 130 націй, у кожній з них є власні інтереси. Але національні інтереси для всіх — це інтегруючий, об'єднуючий фактор їх існування в новій державі, покращення умов соціального і політичного буття.

Яким має бути суспільство, до чого прагнути, народ України однозначно визначився на основі національного загальнонародного консенсусу: незалежна, суверенна, соборна, демократична Україна. Її характерні риси — громадянське суспільство, правова держава, економічний та політичний плюралізм, ідеологія та мораль, що базуються на національних та загальнолюдських цінностях, дотриманні прав людини. Підкреслимо, що жодна з політичних сил України не заперечує цих ціннісних орієнтирів. Саме тому вище означене становить національну мету і її доцільність, національну концепцію розвитку, платформу для національної згоди. Отже в даному руслі мають і формуватися національні інтереси України.

Чітке усвідомлення власних національних інтересів, дасть змогу нашій державі узгоджувати їх з інтересами інших країн і народів, йти на компромісні рішення у тактичних питаннях, але не поступатися стратегічними і життєво важливими інтересами. (Тут слід навести кілька прикладів останнього часу).

Формування національних інтересів, їх реалізація — це надто складний процес. Інтереси, особливо у молодих держав, досить тісно переплітаються з інтересами безпеки, загальними базовими цінностями — територіальної цілісності і політичного виживання, а також з правами людини — свободи, справедливості, добробуту тощо.

Література з данного курсу

- Арсенко А.Г. Социальный механизм регулирования трудовых отношений в условиях рыночной экономики.-К.,Наукова думка,1994.
- Ашин Т. К. Современные теории элиты.- М., 1985.
- Бабкин В. Д. и др. Основы политологии: Курс лекций. - К., 1991.
- Баталов Э. Я. Политическая культура современного американского общества. - М., 1991.
- Боднар А. Основы политологии. - К., 1991.
- Блек Сэм. Что такое "Паблик Рилейшнз"? - М.: Новости, 1990.
- Вебер М. Избранные произведения/ Пер. с нем. - М., 1990.
- Винниченко В. Відродження нації: В 3-х ч. - Київ.,1991.
- Воронкова В. Г., Ясыр Н. Д. Зарождение и эволюция либерализма в Украине в XIX-XX веке. - Донецк, 1993.
- Выдрин Д. И. Очерки практической политологии. - К., 1991.
- Выдрин Д. И. Невостребованные идеи. - К.: Либидь, 1992.
- Гаджиев К.С. Политическая наука: Учеб.пособие для студентов ВУЗов. 2-ое изд.-М.,1995.
- Головаха Е.И., Панина Н.В., Чурилов Н.Н. Политическая культура населения Украины.- К.,Наукова думка,1993.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. - К., 1991.
- Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. - К.: Наукова думка, 1991.
- Декларація про державний суверенітет України. - К.: Україна, 1991.
- Доган М, Пеласси Д. Сравнительная политическая социология.-М.,1994.
- Дорошенко Д. Нарис історії України. - Мюнхен: Дніпрова хвиля; Київ: Глобус, 1992.-Т. I-II.
- Донцов Д. Дух нашої давнини. - Дрогобич: Відродження, 1991.
- Драгоманов М. П. "...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні": Вибране. - К.: Либідь, 1991.
- Заставний Ф. Д. Українська діаспора. Розселення українців у зарубіжних країнах. - Львів: Світ, 1991.
- История политических и правовых учений: Древний Мир.-М.,1985.
- История политических и правовых учений. - М., 1990.
- История политических и правовых учений: средние века и Возрождение. - М.,1986.
- Ильин И. А. Наши задачи. - М., 1992.
- Копиленко О. Л. Політико-правові ідеї Т. Шевченка та І. Франка в сучасній ідеологічній боротьбі. - К.: Наукова думка, 1990.
- Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970-1991 рр.).-К.: Наукова думка, 1996.

- Матвеев Р. Ф. Теоретическая и практическая политология.-М., 1993.
- Мировое политическое развитие: век XX. Учеб. пособие. 2-ое изд.-М., 1995.
- Нарта М. Теория элит и политика. - М., 1978.
- Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия/ Отв. ред. Ручка А. А.-К., 1993
- Основы зарубежного парламентаризму.-К., 1994.
- Очерки политологии. - Харьков, 1993.
- Потульницький В. А. Історія української політології. - К.: Либідь, 1992.
- Петрезов Ф. А. Революционные демократы на Украине. Вторая половина 50* - начало 60х годов XIX ст. - К., 1960.
- Плеханов Г. В. История русской общественной мысли. Петроград. 1925.- Собр. соч.- Т. 20-22.
- Политические системы современности. - М., 1978.
- Политические учения: история и современность// Домарксистская политическая мысль.- М., 1976.
- Політологія. Теорія і методика навчання /Під ред. В. Й. Скиба.-К., 1992.
- Політологія: Методичні рекомендації до вивчення вузівського курсу. - К., 1992.
- Політологія.-Львів, 1993.
- Політологія: Курс лекцій /І. С. Дзюбо та ін. - К.: Вища школа, 1993.
- Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української Конституції. - К., 1993.
- Соловьев А. И. Политическое сознание и политическая культура. - М., 1991.
- Федосеев А. А. Современная американская политология: истоки, традиции, новации. - Л., 1989.
- Фролов Э. Д. Факел Прометей. Очерки античной общественной мысли. - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991.
- Царство натовпу. - К.: Пошук, 1991.
- Чередниченко А. П. Культура активного политического действия. - М., 1986.
- Чиркин В. Е. Элементы сравнительного государственоведения.-М., 1994.
- Шаблювский Е. С. Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы. - К., 1975.
- Шпак В. Ю. Курс лекций по политологии: В 2-х ч. - Воронеж, 1992.
- Утченко С. Л. Политические учения Древнего Рима. - М., 1977.

Розділ II

Плани семінарських занять з курсу “Основи політології”

Плани семінарських занять призначені для використання студентами в процесі підготовки до семінарів, а також безпосередньо в процесі семінарських чи практичних занять з даного курсу.

В плани семінарських занять включені питання, практичні завдання, теми рефератів, рекомендована основна і додаткова література. Все це покликано допомогти студентам більш глибоко та аргументовано проаналізувати питання курсу, які виносяться на обговорення аудиторних занять.

В сучасних умовах значно зростає роль політології як одного із важливих засобів пізнання сутності політичних процесів та їх регулювання з метою забезпечення незалежного політичного мислення та активної політичної діяльності громадян та їх угруповань, спонукаючи загальний соціальний процес.

Кожен студент мусить на протязі вивчення курсу політології підготувати реферат з однієї із запропонованої теми та пройти три рівні тестування (тести додаються).

Тема I. Предмет політології

(2 години)

1. Суть і методи науки про політику. Завдання і функції політології.
2. Соціальні основи політології.
3. Структура вітчизняної політології.

Практичні завдання

1. Визначте суть, місце і роль науки про політику в системі суспільствознавчих дисциплін.
2. З'ясуйте соціальні витоки політології.
3. Користуючись політичним та філософським енциклопедичним словником, дайте визначення наступних категорій і понять: політика, політологія, методи і закони науки, соціальна структура суспільства тощо. Беручи участь в обговоренні цих питань на семінарі, аргументовано обстоюйте свою точку зору.

Теми рефератів

1. Політологія і її місце та роль в системі суспільних наук.
2. Основні методи політології.
3. Структура та основні завдання розвитку політології в Українській державі.

Література

1. Боднар А. Основы политологии. - К., 1991.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия //Новое время.- М., 1990, №21.
3. Ленин В. И. Три источника и три составные части марксизма.-Полн. собр. соч.- Т. 23.
4. Политология вчера и сегодня: тематический сборник. - М., 1990.
5. Бабкін В., Кириченко М. Політична освіта. Алергія на “вчорашніх” чи короткозорність “нинішніх”? //Віче. -1994, №4.
6. Нечай В. Втрачені орієнтири чи динаміка розвитку //Віче. - 1994, №4.
7. Устименко С. В. Политология и жизнь //Социально-политические науки.- М., 1991, №13.

Тема II. Основні етапи розвитку політичних ідей в історії цивілізації

(4 години)

1. Політологічні вчення Стародавнього світу.
2. Політична думка в епоху європейського середньовіччя.
3. Розвиток політичних доктрин в період Просвітництва та Нового часу.
4. Марксистські погляди на політику.
5. Революційно-демократична доктрина в Росії у другий половині XIX століття.

Тема рефератів

1. Конфуціанська модель державного устрою та її відмінність від моделі деспотичної держави легістів.
2. Загальне і особливе у політичних мислителів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму на державу, владу і власність.
3. Порівняльний аналіз вчень Н. Макіавеллі та Ш. Л. Монтеск'є про політику і державу.
4. Доктрини "форм панування" М. Вебера.
5. Утопічний соціалізм про справедливий суспільний устрій.
6. Створення К. Марксом і Ф. Енгельсом вчення про політику.
7. Політична доктрина В. І. Леніна.
8. Відмінність, особливості концепцій щодо політичного устрою представників революційних демократів Росії.

Література

1. Азаров Н. И. Ленин В. И. о политике как общественном явлении. - М., 1975.
2. Аристотель. Афинская полития. Государственное устройство афинян. - М., 1937.
3. Бабкин В. Д. и др. Основы политологии: курс лекций. - К., 1991.
4. История политических и правовых учений.-М., -1988.
5. Ленин В. И. Государство и революция -Полн. собр. соч. - Т. 23.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии.- Собр. соч. - Т.4.
7. Макиавелли Н. Государь.- К., 1990.
8. Платон.- М., 1989.

Тема III. Особливості розвитку політичних ідей в Україні

(2 години)

1. Політичні ідеї мислителів Київської Русі.
2. Політично-правові ідеї козацько-гетьманської доби.
3. Політичні та правові доктрини Кирило-Мефодіївського товариства.
4. Політичні доктрини періоду державного відродження України в 1917-1921 рр.

Тема рефератів

1. Запровадження християнства в Київській Русі та його вплив на розвиток політичної думки.
2. Ідеї свободи та справедливого суспільства в період наступу шляхетської Польщі.
3. Києво-Могилянська академія вагомий осередок продукування нових політичних ідей України.
4. Роль Конституції П. Орлика в розвитку політичної думки на Україні.
5. Політичні доктрини і особливості державницьких засад у:

- Драгоманова;
- Липинського;
- Донцова;
- Грушевського;
- Винниченка, та інших.

6. Політичні доктрини та концепції розвитку України на сучасному етапі.

Питання для дискусії

1. В чому суть розходження політики Петра І і козацької старшини України?
2. З яких причин тривалий час не існувала політична незалежність України?

Література

1. Винниченко В. Відродження нації: В 3-х ч. - К.,-1991.
2. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. - К.: Наукова думка, 1991.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України.- К., Т. I-II., 1992.
4. Донцов Д. Дух нашої давнини.- Дрогобич: Відродження, 1991.
5. Драгоманов М. П. Вибране "...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні".- К.: Либідь, 1991.
6. Врадій В., Кудряченко А. За виваженість підходів та конструктивізм творення //Розбудова держави. - 1995., № 6-7.
7. Кралюк П. Біля витоків української національної ідеї //Розбудова держави.- 1995.- № 12.
8. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму //Філософська і соціологічна думка.- К., 1991, № 10.
9. Молчанов М. Ідеологія влади: віхи історії //Політологічні читання.- 1992.- № 2.
10. Мотиль О. Дмитро Донцов //Політологічні читання.-1992.- № 1.
11. Пірожков С., Ситник П. Консолідація українського суспільства: ідейні засади //Віче. - 1995.- № 4.
12. Шевченко В. Філософія поступу і стратегія України //Віче.-1993.- № 4.

Тема IV. Політика і влада

(2 години)

1. Політика як суспільне явище і форми політичної діяльності.
2. Політична влада, її сутність, структура і функції. Взаємозв'язок політики, інтересів і влади в сучасній Україні.

Теми рефератів

1. Політика як система політичних відносин і їх регулювання.
2. Структура і функції політичної діяльності.
3. Державна влада, як співвідносини панування.
4. Політична влада, політична пропаганда, духовне маніпулювання: об'єкт і суб'єкт політики.
5. Ідеї народної влади. Суб'єкти виразу народної влади.

Питання для дискусії

1. В чому сутність співвідношення економіки і політики?
2. Політизація життя українського суспільства: передумови, труднощі, перспективи.
3. Політична влада і засоби подолання конфліктних ситуацій.

Література

1. Боднар А. Основы политологии. - К., 1991.- Гл. 1.

2. Вебер М. Политика как призвание и профессия //Избранные произведения. - М., 1991.
3. Власть. - М., 1989.
4. Маркс К. К критике гегелевской философии права.-Маркс К., Энгельс Ф.- Соч. - Т.1.
5. Вятр Е. Социология политических отношений. - М., 1979.
6. Домороский В. Законодавча та виконавча влада в Україні: історія проблеми //Розбудова держави.- К., 1995, № 12.
7. Ильин И. А. Аксиомы власти //Новое время.- 1990.- № 10.
8. Каверин С. В. Потребность власти. - М., 1991.
9. Кириченко В. Злагода й розсудливість нам на роду написані //Віче.- 1994.- № 4.
10. Кривенко Л. Суверенітет народу //Віче.- 1992.- № 1.
11. Курдюченко А. Президентуру України - на рівень вимог часу //Розбудова держави.- 1996.- № 5.
12. Литвин В. Центризм: місце злагоди змінити не можна //Віче.- 1995.- № 1.
13. Михальченко М. Час визначитися, яку державу будемо //Віче.- 1993.- № 3.
14. Міхновський М. Самостійна Україна //Політологічні читання.- 1992.- № 2; Див. також: Державність.- 1992.- № 2.
15. Мороз О. Відстоювати інтереси України //Політика і час.- 1995.- № 1.
16. Пойченко А. Самоідство влади, або влада як джерело соціальної напруженості //Віче.- 1992.- № 8.
17. Рябов С. Г. Політика як соціальне явище //Політика і час.- 1991.- № 2.

Тема V. Політична система суспільства

(2 години)

1. Сутність, структура та функції політичної системи суспільства.
2. Тенденції розвитку політичної системи.
3. Держава в політичній системі суспільства, її функції і форми.

Теми рефератів

1. Політична система і політичний режим.
2. Політична опозиція, її місце та роль у політичному житті суспільства.
3. Правова держава.
4. Громадянське суспільство.
5. Порівняльний аналіз основних політичних систем сучасності.
6. Політична система сучасної України.
7. Особа в правовій державі.
8. Різновиди виборчої системи.
9. Федеративний і унітарний типи державного устрою.

Питання до дискусії

1. Як виникла політична система? Її роль у життєдіяльності суспільства.
2. Який політичний режим існує в нашій державі і які можливі напрямки його розвитку?
3. За яких умов виникають тоталітарні режими?

Література

1. Бабкин В. Д. и др. Основы политологии: Курс лекций. - К., 1991. - Гл. 5.
2. Боднар А. Основы политологии. - К., 1991. - Разд. IV.
3. Політологія. Політична система суспільства. - Львів, 1994.
4. Ленин В. И. О государстве. - Полн. собр. соч. - Т. 39.

5. Грабовський С., Шкляр Л. Від колонії до незалежної держави: початок шляху //Розбудова держави. -К., 1996.- № 2.
6. Колодій А., Рудницький М. Наскільки варто обмежувати владу законодавчих органів //Віче. - 1995.- № 8.
7. Кравченко Б., Прилюк Ю. Політичний лад в Україні та політична наука //Політологічні читання.- 1992.-№ 1.
8. Кудряченко А. ПрезидентуруУкраїни на рівень вимог часу //Розбудова держави. - 1996.- № 5.
9. Пахомов Ю. М. Політична культура посттоталітарної доби //Політологічні читання. 1992.- № 2.
10. Скиба В. Й. Бюрократія... як дзеркало демократії //Політика і час.- 1992.- №1-2.
11. Смольников В. Г. Проблемы формирования гражданского общества //Социально-политические науки. - 1991.- № 4.
12. Табачник Д. Парламент України: гарант стабільності чи гальмо розвитку державності? //Віче.- 1993.- № 1.
13. Трипольський В. Четверта влада: Числом чи вмінням? //Віче. - 1995.- № 9.
14. Фарукшин М. Х. Политическая система общества //Социально-политические науки.- 1991.- № 5.
15. Шапиро И. Демократия и гражданское общество //Политические исследования. - 1992.- № 4.
16. Якушик В. Різновиди політичних режимів //Віче.- 1995.- № 9.

Тема VI. Політичні партії, громадські організації і рухи в суспільному житті: “Круглий стіл”

(2 години)

Підготовчі завдання

1. Використовуючи словники, підручники і посібники студенти мають з'ясувати поняття: політична партія і фракція, структура політичних партій та їх соціальна база, типи політичних партій, політичний плюралізм тощо.
2. Кілька студентів за допомогою викладача повинні підготувати ряд повідомлень про засадні і програмні принципи, особливості діяльності провідних партій України.
3. По можливості бажано запросити представників кількох партій (краще різних ідеологічних уподобань).

Питання для обговорення на засіданні “круглого столу”

1. Місце та роль політичних партій в політичному житті суспільства.
 2. Проблеми парламентського статусу партії.
 3. Одно і багатопартійна система: передумови існування та суспільно-політичні наслідки.
Керівництво, методичні поради і застереження по підготовці і проведенню “круглого столу” здійснює викладач.
- З метою більш широкого залучення студентів до участі в обговоренні проблем “круглого столу”, викладачеві слід роздати напередодні відповідний матеріал, цифрові дані, таблиці тощо.

Прикладом може бути така таблиця:

Соціально-політичний устрій та політичне призначення, функції партії

Критерій відмінностей партій, зумовлені соціально-політичним устроєм	Тип соціально політичного устрою	
	плюралістичний, демократичний	моністичний, тоталітарний
Політичне призначення	Засіб демократичного владарювання в інтересах якоїсь соціальної групи	Засіб диктаторського владарювання в інтересах якоїсь соціальної групи
Функції як опосередковуючі ланки між державою і суспільством	Агрегування, узгодження, виведення на політичний рівень реальних часткових інтересів	Підпорядкування політичним інтересам правлячої групи інтересів усього суспільства
Статус у політичній системі	Правляча чи опозиційна	Авангардна
Міра включення в державну структуру	Тільки парламентська фракція	Вся партія, її організаційні структури
Форма боротьби за статус правлячої	Політичне змагання, конкуренція	Політичне і фізичне усунення опозиції
Роль у формуванні державного апарату	Не істотна	Вирішальна
Партизація державного апарату	Відсутня	Тотальна
Значення особистого членства в партії для соціального статусу, кар'єри і життєвого успіху	Майже ніякого	Вирішальне
Становище громадських організацій	Автономні, незалежні щодо партій	Повністю підпорядковані партії

За такої умови головною темою обговорення може стати сутність партії, як вона трансформується, конкретизується залежно від того, при якій політичній системі функціонує та чи інша партія.

Веде засідання викладач. Він надає слово студентам, що підготували повідомлення, запрошеним представникам партії, залучає до обговорення інших студентів, коментує виступи, підводить резюме, робє висновки.

Література

1. Боднар А. Основы политологии. - К., 1991. - Разд. IV.
2. Політологія. Політична система суспільства. - Львів, 1994.
3. Вятр Е. Социология политических отношений. - М., 1979.
4. Ленин В. И. Что делать? - Полн. собр. соч. - Т. 6.
5. Ленин В. И. Политические партии в России - Там же. - Т. 21.
6. Білоус А. Верховна Рада України: розташування сил і перспективи партій //Нова політика. - 1995.- Червень-Липень.
7. Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. - Тернопіль, 1991.
8. Скиба В. Й. Консерватизм - не лайливе слово //Віче.- 1993.- № 4.
9. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. До проблеми класифікації нових політичних партій України //Філософська і соціологічна думка.- 1992.- № 5.
10. Рудич Ф. Момент істини. Трансформація політичних та економічних структур в країнах Центральної та Східної Європи //Нова політика.- 1995. - Листопад-Грудень.

Тема VII. Нації та національні відносини у політичному житті суспільства

(2 години)

1. Нації та історія їх походження.
2. Закономірності розвитку націй і національних відносин. Нація — суб'єкт політики.
3. Принцип самовизначення націй. Проблеми становлення і розвитку української нації.

Теми рефератів

1. Діалектика соціального і етнічного в національному розвитку.
2. Слов'янський етнос і розвиток української, російської і білоруської нації.
3. Національні відносини в політичному житті.
4. Роль політики у розв'язанні національних проблем.
5. Передумови національного ренесансу.
6. Особливості вирішення національних проблем в Українській державі.
7. Повернення та облаштування депортованих народів України.
8. Міграційні процеси в Україні.
9. Україна і зарубіжне українство.
10. Державна політика України у сфері міжнаціональних стосунків.

Література

1. Винниченко В. Відродження нації. - К., 1991.- Ч. 1-3.
2. Гумилев Л. Субетносы //Диалог. - 1991.- № 17.
3. Бердяев Н. О современном национализме //Философские науки. - 1991.- № 3.
4. Жмир В. Ф. На шляху до себе: Історія становлення української національної самосвідомості. // Філософська і соціологічна думка.- 1991.- № 4.
5. Михальченко Н. И. Каким быть политическому суверенитету Украины //Политика и время. - 1991.- № 7.
6. Кудряченко А. І., Кулініч І. М., Хохлячов В. В. Вихідці з німецьких земель на території нинішньої України: минуле і сьогодення. - К., 1995.
7. Канцелярук Б., Адамський В. Українська державність у контексті політичної стратегії Кремля //Розбудова держави.- 1995.- № 11.
8. Кириченко В. Українська національна ідея та розбудова української державності //Розбудова держави. - 1993.- № 9.
9. Кралюк П. Біля витоків української національної ідеї //Розбудова держави. - 1995.- № 12.
10. Майборода О. М. Зарубіжна етнополітологія про природу національних рухів //Філософська і соціологічна думка.- 1991.- № 12.
11. Майборода О. Дебютує етнополітика //Віче.- 1992.- № 5.
12. Нагорна Л. Парадокси геополітики і пастки етнотегики: українсько-російський контекст //Віче. Розбудова держави. - 1995.- № 5-6.
13. Сергієнко П. Соборність — ідея і реальність //Віче.- 1992.
14. Ясь О., Дмитрієнко М. Тоталітаризм в Україні //Розбудова держави. - 1995.- № 3.

Тема VIII. Політична свідомість і політична культура

(2 години)

1. Політична свідомість і її сутність.
2. Релігія як форма суспільної свідомості та її роль в політиці.
3. Політична культура: сутність, зміст і функції.

Тема рефератів

1. Соціологічні виміри політичної свідомості.
2. Гносеологічний аналіз політичної свідомості.
3. Форми політичної свідомості: наукові, релігійні.
4. Політична ідеологія як вищий рівень політичної свідомості.
5. Традиції і новаторство в політичній ідеології українського суспільства.
6. Основні функції політичної культури.
7. Проблеми формування оновленої політичної культури в умовах суверенної України.

Література

1. Боднар А. Основы политологии.-К., 1991.- Разд. VIII.
2. Денисов А. Политическая культура //Международная жизнь.-1990.-№ 12.
3. Житенов В. Д. Политическая культура:опыт формирования и проблемы.-М., 1990.
4. Ленин В. И. О культуре.- М., 1985.
5. Маркс К. Нищета философии.- Маркс К., Энгельс Ф.- Соч.- Т.4.
6. Маркс К. Конспект книги Бакунина "Государственность и анархия".- Там же- Т.18.
7. Демчук П. Не перетворити 6 політичні гасла в міфи //Віче.- 1995.- № 1.
8. Дорошкевич В. Ментальність України і проблеми її державності //Розбудова держави.- 1992.- № 7.
9. Качковський О. Ідея державності в українському менталітеті //Нова політика.-1995.- Листопад-Грудень.
- 10.Пирожков С.Ситник П. Консолідація українського суспільства: ідейні засади //Віче.- 1995.-№ 4.
- 11.Политическая культура и оппозиция //Общественные науки.-1990.-№ 5.
- 12.Пустотін В. Самосвідомість нації //Розбудова держави.-1993.-№ 3.
- 13.Степовик Д. Старовинна гілка національної культури //Віче.-1995.- № 4.

Тема IX. Національна безпека і національні інтереси України

(2 години)

1. Виміри національної безпеки Української держави.
2. Конкретно-історичний характер національної безпеки України: минуле і сьогодення.
3. Особливості формування національних інтересів України на сучасному етапі.

Тема рефератів

1. Глобальні і регіональні аспекти безпеки держави.
2. Особливості позбавлення України ядерної зброї.
3. Діалектика національних інтересів та інтересів націй.
4. Головні засадничі принципи національних інтересів України на порозі ХХІ століття.
5. Особливості формування загальноєвропейської системи безпеки на рубежі століть.

Питання до дискусії

1. Чи достатньо для національної безпеки України її власних збройних сил?
2. Чому Українська держава відмовилася від успадкованої від СРСР ядерної зброї? Можливо це помилковий і уразливий шлях для національної безпеки України?
3. Чи є риси в ментальності українського народу, які унеможливають пошук консенсусу національних інтересів України?

Література

1. Бабкін В. Д. и др. Основы политологии: курс лекций.- К., 1991.
2. Політологія. Політична система суспільства.- Львів, 1994.
3. Про "Основні напрями зовнішньої політики України" // Політика і час.- 1993.- № 9.- С.94-96.
4. Національна безпека України: історія і сучасність.- К., 1993.
5. Звіт про прес-конференцію Міністра закордонних справ України Г. Удовенко 6 вересня 1995. р. // Політика і час.- 1995.- № 10.
6. Тристороння заява Президентів України, США та Росії //Урядовий кур'єр.- 1994.- 18 січня.
7. Вектори Української дипломатії //Політика і час.- 1995.- № 10.
8. Бжезінський З. План для Європи //Політика і час.- 1995.- № 5.
9. Канцелярук Б., Адамський В. Українська державність у контексті політичної стратегії Кремля //Розбудова держави.- 1995.- № 11.
10. Кириченко В. Українська національна ідея та розбудова української державності //Розбудова держави.- 1993.- № 4.
11. Кудряченко А. І. Еволюція нейтралітету //Політика і час.- 1993.- № 11.
12. Кудряченко А.І. Головні засади зовнішньої політики України // Віче.-1996.-Серпень.
13. Лісіцин Е. М. Проблеми Європейської безпеки //Спостерігач.-1994.- Лютий.
14. Турукіс Г. Європа в пошуках нового устрою //МЭиМО.- 1993.- № 5.
15. Україна і Росія в новому геополітичному просторі: аспекти взаємовідносин //Віче.- 1995.- Липень.

Політологія: контрольний тест

Варіант 03.01				ПЕРЕВІРИВ																КІЛЬКІСТЬ БАЛІВ									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

Перший рівень складності

1. Що вивчає політологія?
2. Політологія в Україні організаційно сформувалася (потрібне підкресліть):
 - в XIX столітті
 - на рубежі XIX-XX століть
 - в 70^х роках XX століття
3. Соціально-політичні уявлення у стародавніх греків, китайців, індусів мали (потрібне підкресліть):
 - аналітичний характер
 - релігійно-міфологічний характер
4. Назвіть видатних політичних мислителів:
 - стародавньої Греції
 - Риму
 - середніх віків і нового часу:
5. Які представники української політичної думки мали можливість реалізувати свої доктрини (потрібне підкресліть):
 - Філарет, Вишенський, Костомаров, Шевченко
 - Драгоманов, Міхновський, Донцов, Липинський
 - Грушевський, Винниченко, Хвильовий
6. Вкажіть, які головні принципи були характерними для першої Конституції Української держави (Козацької республіки) 1710 року?
7. Відзначте форми державного устрою, які були відомі у
 - стародавній Греції
 - Римі
8. Що означає термін "макіавеллізм"?
9. Які методологічні засади характерні для марксистської політичної доктрини (потрібне підкресліть):
 - гуманістичний підхід до аналізу суті держави, права і влади
 - розвиток об'єктивного духу через рух поняття права від абстрактних до конкретних форм
 - матеріалістичне розуміння історії, вчення про додаткову вартість і класову боротьбу та вирішальну роль народних мас, як творців історичного процесу
10. Кому вдалося подолати марксистський революціонізм і відстояти положення про політичну демократію як універсальну форму соціальних перетворень (потрібне підкресліть):
 - Троцький, Бухарін, Зінов'єв
 - Мао-Цзедун, Кастро, Хонеккер
 - Каутський, Гампі, Бауер

Політологія: контрольний тест

Варіант 03.01				Перевірів																Кількість балів									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

Другий рівень складності

11. Визначте сутність і структуру політичної системи суспільства.
12. Яке місце посідає держава у політичній системі суспільства? Назвіть її функції.
13. Охарактеризуйте тенденції розвитку політичної системи України.
14. Назвіть політичні режими, що характеризуються:
 - за соціальною базою влади
 - за методами політичної діяльності
 - за ставленням до соціального прогресу
15. Скільки етапів і які визначає М. Вебер у розвитку партій?
16. Перечисліть функції партії.
17. Визначте місце і роль громадських організацій та рухів у політичному житті суспільства.
18. Яка кількість політичних партій, громадських рухів в сучасній Україні. Назвіть кілька із них.
19. Назвіть три найбільш відомі теорії походження націй та їх відомих прихильників.
20. Які особливості характерні для національних відносин? Скільки націй мешкає в сучасній Україні?

Політологія: контрольний тест

Варіант																				Перевіряв					Кількість балів									
03.01																																		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30					

Третій рівень складності

21. Дайте визначення поняттю “політична влада”.
22. Охарактеризуйте типи авторитетної влади, які виділяє німецький соціолог М.Вебер.
23. Визначте сутність поняття “суб’єкт політичної влади”.
24. Охарактеризуйте сутнісне визначення терміну “політична еліта” і наведіть внутрішню структуру панівної еліти суспільства.
25. Дайте характеристику, визначте сутність та окресліть соціальну роль політичної свідомості.
26. Визначте складові соціологічного та гносеологічного аналізу політичної свідомості.
27. Окресліть місце і роль політичної культури в політичному житті суспільства.
28. Які функції покликана виконувати політична культура у суспільстві.
29. Яке суспільство можна віднести до категорії громадянського суспільства.
30. Проаналізуйте зв’язок визначень “політична культура” та “політична поведінка” і наведіть свою оцінку цієї проблеми.